

Om læring og indsigt fra krig

(Særunummer af Fra Krig og Fred)

Dansk Militærhistorisk Kommission og Forsvarsakademiet

Bind I

Artikel:

Dansk neutralitetshævdelse 1914-18: Om at lære tilpasning og at tage konsekvensen

Forfatter:

Michael H. Clemmesen©

Søgeord:

Beatty; Bjerregaard; Danmark; E.13; England; Første Verdenskrig; Haagkonvention; Holtzendorff; Kofoed-Hansen; Igotz Mendi; Middelfart; Munch; Neutralitetskrænkelser; Scavenius; Tyskland; Wolf

Dansk neutralitetshævdelse 1914-18: Om at lære tilpasning og at tage konsekvensen

“Det faktum, at en neutral magt endog ved magt tilbageviser krænkelser af dens neutralitet, kan ikke betragtes som en fjendtlig handling.”¹

“En neutral magts udøvelse af de rettigheder, der er tillagt den i nærværende konvention, kan aldrig anses som en lidet venskabelig handling af den ene eller anden krigsførende, som har antaget de pågældende artikler.”²

Før krigsudbruddet så hærens og dele af flådens ledelse som under denne fælles øvelse fra 1912 det som sandsynligt, at tyskerne tidligt ville krænke dansk neutralitet ved gå i land tæt ved København. Formålet ville være at tvinge regeringen til at vælge Tysklands side i krigen. (Rigsarkivet)

Da spændingen mellem stormagterne endte i krig i begyndelsen af august 1914, blev specielt de militære ledere ikke overrasket. Det havde været tæt på at gå galt fire gange i løbet af de foregående ti år.

Men krigens karakter blev også uventet for danskerne. Den langvarige nedslidningskamp uden hverken afgørelse eller kompromisfred gjorde, at håndhævelsen af Danmarks neutralitet fik en helt anderledes karakter end de to værn planlæggere havde forventet. De havde forudset, at dansk suverænitet og neutralitet ville blive alvorligt krænket gennem en stormagtsoperation på dansk territorium enten ved krigens start eller når krigslykken på havet tidligt vendte sig mod Tyskland. Så ville den alvorlige krænkelse og den danske reaktion ske i rammen af det første af de to citater ovenfor fra Haag-konventionerne.

Dette forudsete skete imidlertid ikke, og det blev mindre krænkelser og andre hændelser i rammen af søkrigen, hvor reaktioner var dækket af andet citat, der kom til at udfordre de danske beslutningstagere under krigen.

Denne artikel følger de danske reaktioner og læringen igennem de væsentligste begivenheder i dette uventede forløb. De knyttede sig på forskellig måde alle til den stadig mere totale handelskrig, der blev et af de krigsførendes svar på, at krigen ikke blev afgjort på få måneder ved afgørende operationer. Alle her behandlede hændelser skete i rammen af grundstødninger, der bragte de krigsførende ind på dansk søterritorium. To bragte på forskellig måde Danmark i modsætningsforhold til Tyskland, en til England og den sidste blev afviklet diskret på stedet. Andre, mindre alvorlige, neutralitetskrænkelser bidrog til udviklingen af de danske myndigheders håndtering af hændelserne.³

Læseren må vise tålmodighed med detaljeringsgraden af fortællingen. Den er nemlig ny, baseret på et i alt væsentligt hidtil uudnyttet kildegrundlag. Detaljeringsgraden er en forudsætning for den efterfølgende analyse af læringsprocessen under Sikringsperioden og muligheden for eventuelt at uddrage generel indsigt.

Den første her behandlede episode fandt sted, da den engelske⁴ flåde en augustnat i 1915 sendte endnu en gruppe af undervandsbåde ind i Østersøen til hjælp for russerne. Det skete igennem Flinterenden mellem Saltholm og Skåne. E.13 grundstødte i det disede vejr på en banke sydøst for Saltholm efter gyrokompassfejl. Undervandsbåden blev på grund af den danske neutralitetsvagts usikre optræden ødelagt af tyske torpedobåde med betydeligt tab af menneskeliv til følge.

Den anden begivenhed fandt sted, da den engelske hovedflåde i begyndelsen af september 1917 under sin signalopklaringsstøttede modoffensiv mod den genoptagne uindskrænkede tyske ubådskrig indsatte en krydser-destroyerstyrke mod, hvad man troede var den tyske blokadebryder-handelsubåd *Deutschland* på vej hjem langs den jyske vestkyst. Reelt var der tale om to normale ubåde på vej hjem fra patrulje. De blev mødt og eskorteret af fire af de trawlere, der blev anvendt af den tyske flåde som hjælpeminsterygere. For at undgå sænkning satte de tyske trawlerbesætninger deres fartøjer på grund ud for Bjerregaard på landtangen

Placeringen af neutralitetskrænkelserne på kort fra gammelt skoleatlas. (www.fotohistorie.com)

nord for Nymindegab, hvor de blev ødelagt af artilleriild fra engelske destroyere. Dette skete uden danske muligheder for at gribe ind.

Den tredje begivenhed fandt sted under sidste den krigsvinter, da den spanske damper *Igotz Mendi* som tysk prise på vej til Kiel på grund af navigationssvigt strandede på Jyllands vestkyst ud for Højer Fyr. Den efterfølgende komplekse krise blev håndteret med nu betydelig sikkerhed af danske statsmyndigheder, der i fællesskab udnyttende de praktiske erfaringer, man havde opbygget med start i E.13-episoden. Men resultatet af denne nu rutinemæssige håndtering blev uven-

tet, at Danmark udløste en så alvorlig krise i forhold til Tyskland, at regeringen herefter forstod, at Danmark var henvist til at underkaste sig tysk diktat.

Hver af disse første tre hændelser fremkaldte både professionel og neutralitetspolitisk læring.

Den *første* og sidste var igen stranding af en undervandsbåd, der om natten i tåget vejr gik på grund tæt ved den danske kyst. Denne gang var der tale om en tysk ubåd, sandsynligvis på vej til Middelhavet, der gik på grund i Lillebælt øst for Middelfart. Det var tæt på basen i Kiel, og hændelsens eneste virkning var en justering af den danske flådes neutralitetsbestemmelser, som mindskede risikoen for senere friktion med Tyskland.

Baggrund og ramme for begivenhederne

De krigsplansarbejder, som Flådens Stab iværksatte fra 1911, forudså, at en britisk-tysk søkrig ville ramme Danmark under en krig, uanset hvordan man indrettede sin neutralitetspolitik og forsvaret af denne.

Dansk forsvar opbygget efter 1909-lovene skulle efter mobilisering bestå af Københavns Befæstning, der indtil videre både bestod af både landbefæstningen og den udvidede og moderniserede søbefæstning, når de nye værker var færdigbyggede i 1916. Felthæren på Sjælland var meget let udrustet. To små infanteridivisioner på hver to regimenter dækkede indledningsvis landbefæstningen, indtil den kunne overtages af de tre reserveregimenter. En stor division med fire regimenter skulle indledningsvis bevogte øens provinshavne og kyster uden for Nordsjælland. Vest for Storebælt havde hæren et linjeregiment på Fyn og to i Jylland. På halvøen blev der også opstillet to reserveregimenter.

Hæren var i fredstid en ren uddannelsesstyrke, og det ville tage måneder efter mobilisering, før enhederne blev indsatsklare.

Flådens kampstyrke bestod af fire forældede kystpanserskibe, to små krydsere, ti små moderne torpedobåde og tre ældre torpedobåde samt en styrke af små undervandsbåde, hvis tal hurtigt blev bygget op til tolv. Flådens små ældre fartøjer anvendtes i "Den flydende Defension på Københavns Red", der forankret ved telefonbøjer sammen med søforterne og søminefelter nord for København og i Køge Bugt dækkede adgangen fra søsiden til hovedstaden i mørke og usigtbart vejr.

Den kommanderende admiral, viceadmiral Otto Kofoed-Hansen, håbede og satsede på, at landet ved at signalere en klar tyskvenlig forsvarsprofil kunne undgå det forhåndsangreb mod landet, som hærledelsen pessimistisk forventede. Admiralen troede, at landets krise først ville komme nogle uger eller måneder senere efter det forventede store søslag i Nordsøen, hvis den tyske slagflåde her blev slået klart. Men han kunne ikke være sikker på, at tyskerne ikke ville starte med et kupforsøg, og planlæggerne i Flådens Stab var mere pessimistiske end han.

Efter en engelsk sejr forventede både han og staben, at englænderne ville udnytte sejren til en indtrængen i Østersøen, der måske blev indledt af en bombardementstrussel mod København for at tvinge Danmark til at vælge den allierede

side og en landsætning i Jylland med henblik på at trænge frem mod Kielerkanalen og blokere tyskernes muligheder for at flytte flådestyrker mellem Nordsø og Østersø.

Marineministeriets "Flådens Stab" var blevet skabt med 1909-loven for at hjælpe den kommanderende admiral med at gennemføre sin krigsplanlægning og herunder samordne denne med Hærens Generalstabs planer. Flaadens Stab havde som fast bemanning chefen, kommandør Vilhelm Garde, og som de to afdelingschefer kaptajnerne Henrik Wenck og Viktor Lorck. Deres operationsplansstudier er overleveret i et håndskrevet dokument.

Indholdet i studierne blev gradvis udviklet og drøftedes med viceadmiralen, og samlet dannede de grundlaget for efterfølgende øvelser og krigsspil. Planlæggerne opregnede de situationer, hvor flåden ville blive involveret i at møde neutralitetskrænkelser. Da Kofoed-Hansen som nævnt satsede på, at Danmark igennem sin neutralitets- og forsvarspolitik kunne gøre tyske forhåndsoperationer mod landet unødvendige og konsolidere Tysklands interesse i at et bevare dets neutralitet, forudsatte han, at Vestmagts-krænkelser var de mest sandsynlige. De måtte under søkrigens faser antages at kunne ske i følgende rækkefølge:

- 1) *"Vestmagternes indledende Forsøg paa at lukke Nordsøen, kontrollere og regulere Benyttelsen af dette Hav. Herunder Neutralitetsvanskeligheder ved Island og Færøerne og i Anledning af den neutrale danske Skibsfart.*
- 2) *Observationsblokaden i Elbbugten. Skagerraksblokaden og dennes succesrige Fremrykning til Kattegats nordlige Del. Herunder Neutralitetsvanskeligheder ved Esbjerg og Thyborøn, ved Skagen, Frederikshavn og Læsø.*
- 3) *Kampe mellem Vestmagternes og Tysklands Flaadeafdelinger i Kattegat og nord for Gennemsejlingsfarvandene.*
- 4) *Udvidelse af Kattegatsblokaden til Kattegats sydlige Del i Gennemsejlingsfarvandenens nordlige Tilgange. Bemægtigelse af Kattegatsøerne og Samsø.*
- 5) *Forberedelse til Landgangsforetagender i Jyllands nordlige Del og paa den Sjællandske Øgruppe eventuelt Flaadeangreb mod København.*
- 6) *Landsætning af Tropper i Jylland og paa Sjælland.*"⁵

Men selv viceadmiralen kunne ikke være sikker på, at Tyskland turde satse på et effektivt dansk neutralitetsforsvar mod englænderne, og tyske krænkelser kunne ske således:

- 1) *"Foretagender fra tysk Side mod D(anmark) forud for Udbruddet af en Krig mellem Vestmagterne og Tyskland.*
- 2) *Foretagender fra tysk Side mod Danmark kort efter Krigens Udbrud.*
- 3) *Foretagender af lignende Art paa et senere Tidspunkt i Krigens Løb; efter at Forudgaaende Begivenheder giver Tyskland Anledning til at befrygte Vestmagtoperationer mod Østersøen. ..."*⁶

Krigen ville blive kort, og få forventede, at undervandsbåde ville kunne få væsentlig indflydelse på forløbet gennem indsættelse mod modpartens skibsfart. Viceadmiralen var af den faste mening, at Danmark kun kunne opnå respekt fra de krigsførendes side, hvis man signalede vilje og beslutsomhed til at anvende militær magt i forsvaret mod væsentlige krænkelse, dvs. af land- eller søterritoriet, uanset fra hvilken side de kom. Kofoed-Hansen betragtede det som uhenigtsmæssigt at reagere på krænkelse af luftrummet, da han korrekt forventede, at disse kun ville være tyske.

Viceadmiralen søgte også at hindre, at en lokal chefs overreaktion skabte risiko for, at en konflikt blev optrappet, uden at dette blev besluttet af de centrale myndigheder i København.⁷

For at kunne undgå en sådan ikke-af ham-besluttet optræden havde Kofoed-Hansen som først Direktør i Marineministeriet og fra 1911 som viceadmiral i årene op til krigen udnyttet udviklingen af radiotelegrafi til at skabe mulighed for centraliseret kontrol. Centret i signalnetværket blev Orlogsværftets radiostation, der var klar i 1908. Både søværnets nye enheder og de stadig fuldt operative ældre enheder fik installeret radio. Det samme blev tilfældet med de statskibe, der skulle udnyttes af flåden ved mobilisering til patruljering og stationskibe samt de fyrskibe, der var placeret ved de primære sejlruiter.

Orlogsværftets radio, hvorfra viceadmiralen personligt ville kontrollere flådens reaktioner ved neutralitetskrænkelser. (Orlogsmuseets Samling, Nationalmuseet)

Forbindelsen til fyrtårne og andre kystudkigsposter i den værnssfælles kystudkigs- og signaltjeneste var sikret gennem telegrafiske kabelforbindelser.

25. oktober 1912 oprettede Flåden efter opfordring fra hæren en fast officersbemandet "*Efterretningsstation*" – dvs. et situationsrum – på kasernen. Ved Sikringsstyrkens etablering eller mobilisering ville stationen danne kernen i den samtidig aktiverede "*Flådens Overkommando*".⁸ Herfra var Kofoed-Hansen sikret muligheder for at styre enhedernes indsats i såvel krisesituationer som ved neutralitetskrænkelser, så man kunne undgå optrapning pga. lokal overreaktion. En for kraftig reaktion over for Tyskland kunne blive katastrofal for landet.

Kofoed-Hansens ideer om Danmarks og flådens optræden kunne ikke forhåndsftales med de danske regeringer i perioden. Dels ville de hverken drøfte hypotetisk maritim eller militær optræden i en uønskelig krig, man forventede at undgå, dels var admirals klare tyskerkurs indenrigspolitisk sprængstof. Men man kendte hans opfattelse. Den var gjort klar for alle politikere gennem hans indsats som maritim sagkyndig i "*Forsvarskommissionen af 1902*" og ved den pjece, som han offentliggjorde i forlængelse af kommissionens arbejde.⁹

Viceadmirals idéer blev grundlaget for de forberedelser, Flåden iværksatte, efter at Klaus Bernthsens venstregering overtog magten i forlængelse af valget i 1910, og disse forberedelser fortsattes under Carl Theodor Zahles anden radikale regering fra sommeren 1913. Venstregeringen accepterede forpligtelsen til at forsvare neutraliteten, men den ville som nævnt ikke binde sig på forhånd til bestemte handlinger for det hypotetiske tilfælde, at en storkrig mod forventning skulle blive en realitet. Zahles mindretalsregering havde ved tiltrædelsen bundet sig til at forvalte en neutralitetsforsvarsordning, der var blevet vedtaget mod De Radikales vilje og derefter bekræftet ved Folketingsvalget i 1910, men partiets nøglepersoner med forsvarsminister Munch som direkte ansvarlig afviste forpligtelsen til at forsvare neutraliteten, hvis denne blev krænket. Militær reaktion ud over en statslig markering af dansk territorium og en protest mod krænkelser var uønskelig og potentielt katastrofal for land og nation.

Udenrigsministeren, diplomaten Erik Scavenius var dog, som vi skal se, kun enig med resten af regeringen i, at militær indsats mod Tyskland var meningsløs og potentielt katastrofal. Demonstrativ markering af viljen til at forsvare sig mod engelske krænkelser var, som også viceadmiral mente, en logisk følge af Danmarks beliggenhed i Tysklands magtskygge.

Uanset partifarve var regeringerne i årene op til Verdenskrigen i øvrigt enige med Kofoed-Hansen i, at det var afgørende for nationens fremtid, at man ikke stod blandt Tysklands fjender i en krig, der kunne ende med en tysk sejr.

De generelle regler for neutrale landes og personers rettigheder og pligter var blevet fastlagt ved Haagkonventionerne fra 18. oktober 1907. På grund af udviklingen omkring Danmark under Verdenskrigen blev det specielt XIII Konvention "*om neutrale magters rettigheder og pligter under søkrig*", der kom til at danne den folkeretlige ramme for landets reaktioner. Konventionen forbød de krigsførende

at anvende neutrale landes søterritorium til andet end "simpel passage" gennem dette af krigsskibe eller priser, dvs. konfiskerede fjendtlige eller neutrale skibe.

De krigsførende måtte ikke anvende en neutral stats farvande eller havne som base for sine operationer eller anvende radio her. Hvis den neutrale stat ikke gav bestemmelser om andet, måtte de krigsførendes krigsskibe eller priser ikke opholde sig længere end 24 timer i neutralt søterritorium eller havne, og den neutrale stat var forpligtet til inden for de rådige midler at håndhæve neutraliteten ligeligt. Kun havari, der krævede reparationer for at genetablere sødygtighed, eller eventuelt et behov for op til 24 timer ekstra til bunkring samt meget dårligt vejr kunne retfærdiggøre tilstedeværelse ud over de 24 timer.

Hvis en krigsførendes orlogsskib (jf. Artikel 24) "*trods den neutrale myndigheds opfordring, ikke forlader en havn, hvor den ingen ret har til at forblive, er den neutrale magt berettiget til at træffe de forholdsregler, som den måtte anse som nødvendige for at sætte skibet ud af stand til at gå til søs, så længe krigen varer, ...*" Hvis der var tale om en prise (jf. Artikel 21), der anløb neutral havn på grund af usødygtighed, "*havets slette tilstand*" eller behov for kul eller forråd, skulle skibet sejle, når problemet var afhjulpet. Hvis den ikke rettede sig derefter "*... skal den neutrale magt bruge de til dens rådighed stående midler for at frigive den med dens officerer og mandskab og internere den besætning, der er sat ombord af opbringeren*". Teksten om prisers anløb af neutral havn for at afvente resultatet af en priseret (Artikel 23) fastslog, at: "*Eskorteres prisen af et orlogsskib, have officerer og mandskab satte ombord af opbringeren ret til at gå over på det eskorterende skib.*"

I en tid, hvor søkortene stadig var unøjagtige, og hvor der ikke eksisterede hjælpemidler til navigation i dårligt sigt tæt ved kyster ud over kompas, unøjagtig fartmåling og dybdemåling ved lodskud, er det bemærkelsesværdigt, at konventionen overhovedet ikke behandlede muligheden af et krigsførende orlogsskibs eller prisers grundstødning i neutralt farvand. Den omtalte kun bevidst tilstedeværelse.

I præamblen til konventionen erkendte parterne dog, at man "*ikke allerede nu kan komme til enighed om bestemmelser udstrækkende sig til alle omstændigheder, som kunne frembyde sig i praksis*", og man understregede, at det i de neutrale landes egne bestemmelser var en "*anerkendt pligt for de neutrale magter at anvende de af dem antagne regler uden partiskhed på de forskellige krigsførende*". Her blev også fastlagt, at uanset, at det var ønskeligt, at den neutrale fastholdt sine indledende bestemmelser igennem hele krigen, kunne der tænkes tilfælde, hvor erfaringer havde påvist nødvendigheden af ændringer for at beskytte egne rettigheder.¹⁰

De danske neutralitetsbestemmelser blev udarbejdet i rammen af forhandlinger med Sverige om en fælles deklARATION. Under indtryk af Balkankrisen blev i løbet af efteråret 1912 udarbejdet en fællesnordisk neutralitetsdeklARATION, der blev offentliggjort i december det år. Den trådte i kraft ved krigsudbruddet i august 1914. For det første skulle reglerne for de krigsførende flåders optræden i danske farvande – ud over at følge Haagkonventionen om neutralitetsvilkår un-

der søkrig – også være acceptabel for de krigsførende, og herunder specielt for Tyskland, som ikke måtte blive hæmmet ved at blive udelukket fra at anvende for dem væsentlige farvande. Dette sidste skete ved kun at skabe indre territorialfarvande med opholdsbegrænsninger i de områder ved Storebælt, der specielt ville være interessante for den engelske flåde som beskyttede bunkringssteder ved operationer ind i Østersøen. Under forhandlingsforløbet var det ved energisk indsats lykkedes Kofoed-Hansen at opnå en definition af disse farvandsområder, der støttede hans opfattelse af en korrekt dansk neutralitetspolitik ved at muliggøre tysk tilstedeværelse i de dele af Kattegat, hvorfra landets flåde kunne imødegå et engelsk indpassageforsøg.

For det andet sikrede viceadmiralen sig regler, som han mente, at flåden ville være i stand til at håndhæve.¹¹

Den af viceadmiralen ønskede neutralitetslinje var blevet virkelighed i perioden august til oktober 1914 ved hans aktive udnyttelse af to begivenheder. Den første af disse var det positive danske svar på den tyske henvendelse den 5. august om at minere stræderne. Den anden var hans udnyttelse af den engelske undervandsbåd E.11's angreb på den danske undervandsbåd *Havmanden* den 19. oktober, som Kofoed-Hansen i et samspil med Erik Scavenius udnyttede til at få regeringen til at støtte viceadmiralens kontroversielle direktiv om, at 2. Eskadre i Storebælt skulle kæmpe mod et engelsk forsøg på at trænge igennem minespæringer her.¹²

En ting er forhåndsforventningerne til krigens forløb, noget andet er realiteterne. Det blev den teknologiske modning af ét enkelt våbensystem, der mere end nogen anden faktor uventet kom til at dominere Danmarks neutralitetsvilkår. I de godt fem år før krigsudbruddet gik undervandsbåden fra at være et forsøgssystem med muligt potentiale i base- og kystforsvar til at være et fleksibelt og slagkraftigt, langtrækkende offensivt våben. Det var resultatet af at indføre dieselmotorer i overfladen. Det gav en god rækkevidde og snart også stabil drift. Udrustningen af bådene med radiotelegrafstationer gjorde det samtidig muligt at udnytte bådene målrettet langt fra hjembaserne. Bådenes muligheder under neddykket angreb med elektrisk drift blev dels øget gennem indførelsen af gyrokompasser, dels ved forbedringen af torpedoernes hastighed og rækkevidde ved "våd-opvarmet" trykluftfremdrivning.

Bådenes nye potentiale blev først realiseret af englænderne med D-klassen og specielt med E-klassebådene fra 1912. Tyskerne fulgte efter med U 19 i 1911-13 og specielt med U 31-typen fra efteråret 1914.

Det første undervandsbådsangreb fandt sted under Første Balkankrig, da den græske undervandsbåd *Delfin* den 22. december 1912 uden held angreb en tyrkisk krydser.

Muligheden af en anvendelse af undervandsbåde til uvarslet torpedering af handelsfartøjer var blevet erkendt i den engelske flådes ledelse i efteråret 1913, men den var blevet afvist som utænkelig i en krig mellem civiliserede nationer. Den britiske marineminister Winston Churchill reagerede 1. januar 1914 på mu-

ligheden af, at undervandsbåde sænkede handelsskibe med: *“I do not believe this would ever be done by a civilised Power.”* Churchill mente, at hvis et land optrådte så uciviliseret, ville det være retfærdiggjort at svare med kemisk og biologisk krig mod hans storbyer og målrettet mord på individer.¹³

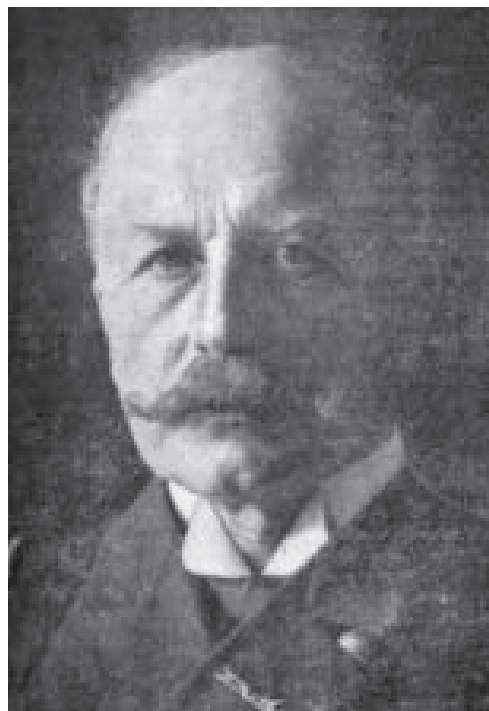
Det skulle kun vare godt et år efter brevet og et sammenbrud af alle planer efter nogle måneders krig, før situationen var en anden, og den første fase af tysk uindskrænket Ubådskrig var indledt.

Ved hver af de fire hændelser gives det, vi kan udtrage om baggrunden og en rekonstruktion af selve forløbet. Da det er første gang, at dette sker med inddragelse af et fyldegt kildegrundlag, sker det med højere detaljeringsgrad end egentlig nødvendigt for at støtte antologiens formål.

Herefter følges de professionelle og politiske beslutningstagers umiddelbare forståelse (*“lessons identified”*) og de efterfølgende handlinger for at undgå tilsvarende problemer i fremtiden (*“lessons learned”*). På grund af emnet for dette eksempel indebærer mulig læring her *for det første* justering af de praktiske procedurer for optræden, *for det andet* eventuelt ændret styrkedeployering, *for det tredje tilpasning* af samarbejdet og ansvaret mellem forskellige dele af statsapparatet og *for det fjerde* om nødvendigt en ændret sikkerhedspolitik.

En heldigvis ikke observeret skandale ved Saltholm

“der er her sat en plet på korpset, ja mere, på flagets ære. Den engelske undervandsbåd lå under det danske flags beskyttelse, og vi løste ikke et skud til dens forsvar.” (Viceadmiral Otto Kofoed-Hansens daglige optegnelser, 19-8-1915)

Viceadmiral Otto Kofoed-Hansen.
(Fra *Nationaltidendes* nekrolog 16.4.1918. Admiralen døde blindet af sin sukkersyge midt i krigens værste sikkerhedspolitiske krise)

Baggrund

Under sine operationsplansstudier havde den lille danske flådestab i juni 1912 erkendt, at englænderne kunne sende undervandsbåde ind i Østersøen under en krig med Tyskland. Men man opfattede kun denne mulighed i rammen af en anvendelse af dansk territorium som base efter en svækkelse af den tyske flåde. Derfor havde man ikke erkendt de neutralitetsproblemer, som en ren passage kunne indebære.¹⁴

På et møde den 17. september 1914 havde den britiske flådeledelse imidlertid besluttet at sende undervandsbåde på korte patruljer ind i Østersøen og afsendte straks et par både på forberedende rekognoscering i Kattegat.¹⁵ Bådene blev observeret, og det udløste i slutningen af samme måned en diskussion på tysk initiativ mellem Tyskland, Sverige og Danmark af muligheden af at minere Flinterenden mellem Saltholm og den skånske kyst. Ud over at slukke nogle fyr skete der dog ikke noget.

Den danske udenrigsminister Scavenius havde ganske vist meddelt den tyske gesandt, at Danmark var villig til at minere sin del af Flinterenden mod den engelske anvendelse, "*naar det maatte anses hensigtsmæssigt*". Men svenskerne så en minering som et brud på neutralitetserklæringen og betragtede det ikke som et større problem, hvis kun en enkelt undervandsbåd slap ind, og i det danske udenrigsministerium så man i øvrigt en risiko for, at koordineringen af en fælles minering ville åbne en uheldig diskussion om placeringen af territorialgrænsen øst for Saltholm.¹⁶

Det fremkaldte ikke supplerende beslutninger om minering af Sundet, da englænderne i oktober 1914 rent faktisk sendte patruljeundervandsbådene *E.1* og *E.9* ind og derved fremprovokerede en intensiveret tysk patruljering i hele Øresundsområdet. Under passageoperationen var en tredje båd, *E.11*, under sit forsinkede forsøg på at nå ind i Øresund fra nord blevet så presset af de tyske fartøjer, at den ved en fjernkendingsfejl fortog et mislykket torpedoangreb på den danske undervandsbåd *Havmanden*.

Ud over, at begivenheden som nævnt sikrede regeringens støtte til Kofoed-Hansen direktiv til Storebælteskadren og indledte samarbejdet mellem Scavenius og viceadmiralen om en proaktiv "Tyskerkurs", fik dette den danske flåde til at søge at reducere risikoen for misforståelser ved at gennemføre en klarere dansk nationalitetsafmærkning af de danske undervandsbåde samt at ophøre med at anvende Dragør som undervandsbådsstation.¹⁷ Men flådens stabsofficerer erkendte ikke risikoen for, at træfninger mellem britiske undervandsbåde og de tyske patruljer i danske farvande kunne komme til at påvirke landets neutralitet direkte, dette på trods af, at den tyske marineattaché understregede Sundets betydning ved at gentage det i efteråret 1914 meddelte ønske at få minespærret Flinterenden mellem Danmark og Sverige.

Det var som før krigen mulige krænkelse ved en invasion af Sjælland eller Jyl-

land eller nu specielt et britisk indtrængningsforsøg gennem de nye danske mine-spærringer i Storebælt, der dominerede diskussionen af neutralitetskrænkelser.¹⁸

I begyndelsen af marts 1915 opstod der i den engelske flådestabs operationsafdeling ideen om at øge antallet af engelske undervandsbåde i Østersøen. Marineministeren ønskede ganske vist, at man sendte de to nyeste slagskibe af *Queen Elizabeth*-klassen ind i Østersøen til hjælp for russerne her, så snart de havde afsluttet indsatsen ved Dardanellerne, men hans stab gik imod denne idé og foreslog derfor, at man sendte seks undervandsbåde til forstærkning af de to, der var sluppet ind efteråret før.¹⁹

Da de første både blev sendt ind i efteråret 1914, kunne den engelske flåde satse på overraskelse, men da tyskerne nu havde reageret ved at forstærke patruljeringen, måtte man forberede indpassagen bedre. Den 5. maj 1915 rapporterede det engelske gesandtskab i København om den tyske marines aktiviteter i danske farvande. De omfattede bl.a. patruljer fra Stevns til Lillegrund i Flinterenden. Der var ingen rapporter om mine- eller netspærringer i Øresund. Dagen efter sendte gesandten oplysninger fra marineattachéen, kommandør Montague Consett, om andre danske fyr, herunder om, at Kattegatfyr ved indsejlingerne til Limfjorden og Mariager Fjord var slukkede.²⁰ Den 17. maj var kommandøren blevet inddraget i undersøgelserne af passageproblemerne, og han videregav i en rapport fra Kristiania til chefen for marinens efterretningsafdeling i London de informationer, han dagene før havde samlet i København. Han kunne efter egne observationer bekræfte, at der ikke var blevet udlagt miner eller net i Sundets sydlige ende. Consett havde fra både Dragør og Malmø observeret, at tyskerne afpatruljerede den sydlige ende af Sundet mellem Malmø og Saltholm med tre torpedobåde ("destroyere"). Marineattachéen afviste også den alternative rute til Østersøen gennem Storebælt og Grønsund, da denne ville kræve dansk lodsassistance. Han understregede endvidere risikoen for at blive set og rapporteret på vej igennem Skagerrak og Kattegat. Det var sket for en af de både, der slap igennem året før. Navigationen igennem Sundet i mørke kunne støttes af lys fra de svenske byer og havne, og attachéen vedlagde en trafikplan for færgerne mellem København og Malmø, så undervandsbådene kunne undgå dem. Han anbefalede, at de anvendte én nat til at komme ned til nordvest for Malmø og her lagde sig på bunden for næste nat at søge igennem Flinterenden.

I slutningen af juni kunne Consett supplere med de råd, han havde fået af chefen for den danske undervandsbådsflotille, kaptajn Hjalmar Rechnitzer. Marineattachéen opfattede denne danske søofficer som stærkt engelskvenlig. Rechnitzer anbefalede ifølge Consett, at passageforsøget ikke skulle gennemføres før begyndelsen af september, idet det indtil da var for lyst. Danskeren var enig med Consett i, at man ikke skulle forsøge at passere på én nat, men lægge sig på bunden nordvest for Malmø for at afvente næste nat. Også Rechnitzer understregede betydningen af, at undervandsbådene ikke blev observeret i Skagerrak eller Kattegat.

Marineattachéen videregav også det råd, han havde fået af København-ge-

sandtskabets konsul, nemlig at en undervandsbådsofficer skulle sendes som civil til Danmark på rekognosceringsrejse.²¹

Den 7. august rekvirerede Admiralitetet en rapport fra Consett om fyrsituationen i Sundet. Hans gesandt i Kristiania videresendte tre dage senere oplysningen om, at kun fyrtårnene ved Helsingborg og Malmø stadig var tændt. På dansk side var Saltholm og Dragør Fyr slukkede. Consett advarede om, at tyskerne havde fremsendt en radioudrustet trawler til Kattegat, og at der var tyske agenter på de danske og svenske kyster. Der skulle angiveligt ligge en tysk trawler fast opankret i Flinterenden på Lillegrund øst for Saltholm.²²

8. august orienterede Admiralitetet kommandør Nikolai Wolkoff, den russiske marineattaché i London, om, at man ville sende *E.8* og *E.13* til Østersøen og bad ham koordinere med de hjemlige myndigheder og bl.a. skaffe oplysninger om tyske miner på ruten.²³ Man havde besluttet at sende fire ekstra E-klasse undervandsbåde ind i Østersøen. Det første par, som nævnt *E.8* og *E.13*, der skulle afsejle fra Harwich den 11. august, ville passere Skagen i mørke den 13. august og skulle derefter undgå normale sejlruiter i Kattegat. Om aftenen den 14. august skulle bådene med fuldt opladte batterier sejle ned gennem Øresund og med en halv times interval passere Flinterenden, så de nåede Østersøen om morgenen den 15. august.

Bådene kom dog ikke afsted som planlagt, og den 14. august modtog de nye ordrer, hvor det helt blev overladt til undervandsbådenes chefer, hvordan de ville slippe igennem. De blev advaret om, at mens den danske befolkning var grundlæggende engelskvenlig, var svenskere det modsatte. Da København var fuld af tyske spioner, havde man ikke informeret den britiske gesandt i byen om passageplanerne. Behovet for hemmeligholdelse var også grunden til, at man ikke havde søgt at arrangere hjælp til passagen. Man blev advaret om ikke at angribe danske undervandsbåde ved Sundets nordende. Undervandsbådscheferne blev givet en rapport om minefelterne i Østersøen og fik rådighed over en vurdering fra 30. juni fra chefen for *E.1* i Reval om situationen. Han mente, at den tyske patrulje i Sundet befandt sig sydligere, end Consett havde rapporteret.²⁴

Om eftermiddagen 17. august, for sent til at nå de to undervandsbåde før deres afsejling, modtog Admiralitetet en melding om, at tyskerne forsøgte at trænge ind i Rigabugten med en styrke på otte slagskibe og fire slagkrydsere. Ruslands admiralitet bad om hjælp. Dagen efter blev den engelske flådechef orienteret om, at yderligere to undervandsbåde ville følge efter *E.8* og *E.13*, så snart der var mulighed for dette. Den russiske marineattaché blev samtidig orienteret om de to undervandsbåde, der allerede var på vej. Han orienterede den russiske flådestabschef direkte. Den engelske marineattaché i Petrograd blev ikke orienteret fra London.²⁵

Forløbet

E.8 nåede igennem Flinterenden efter nogle problemer med den tyske torpedobåd *S 127*. Undervandsbåden mistede en skrue, da den dykkede til bunden for at

slippe væk. Derimod betød tæt tåge kombineret med en gyrokompassfejl, at *E.13* grundstødte sydøst for Saltholm.

Melding om en grundstødning nåede Flådens Overkommando og Den flydende Defension den 19. august kl. 0440.²⁶ Efter at det var blevet lyst en halv time senere, blev det klart, at det strandede fartøj var en undervandsbåd. Kl. 6 blev en reaktion iværksat fra stationsskibet i Drogden, kanonbåden *Falster*, der via bøjle havde telefonforbindelse med Flådens Overkommando. Den gamle torpedobåd *Narvalen* blev sendt mod strandingen fra *Falster*, og den anden gamle torpedobåd *Støren* skulle fra Lynettehavn afsejle mod stationsskibet. 0630 ankom *Narvalen* til undervandsbåden og fik kontakt med dens chef, Lieutenant Commander Layton.

Umiddelbart derefter ankom en tysk torpedobåd til strandingsstedet og sejlede langsomt fra nord forbi *E.13* ca. 50 meter øst for denne under konstant kontrol af dybden. Tyskeren havde ikke kanonerne bemandede. *E.13's* næstkommanderende, Paul Eddis, noterede i sin rapport, at den tyske chef anvendte passagen til at råbe "*a few very undignified remarks*". Omkring kl. 7 forlod den strandingsstedet mod nord, men vendte ca. 0710 tilbage til en position ca. 1.000 m øst for strandingsstedet, stadig med ubemandede kanoner. Efter nogle minutter sejlede båden mod syd og sluttede sig til den anden tyske torpedobåd, som den tidligere havde kommunikeret med via projektør. Den danske torpedobåd *Støren* observerede på vej til strandingsstedet den tyske båd med langsom fart sejle forbi *E.13* ca. 75 meter fra undervandsbåden med "*Lodhiver ude*", dvs. at også denne danske kilde noterede sig, at tyskeren opmålte dybden under passagen. Derefter noterede *Støren*, at begge tyske både opholdt sig syd for dansk søterritorium.

Allerede 0650 havde 1. Eskadre, flådens hovedstyrke i Sundet, der lå opankret ved Ankerplads Nr. 1 ud for Skodsborg, modtaget ordre om at sende en af sine nye torpedobåde til strandingsstedet. Det ville både sikre en direkte radioforbindelse til strandingsstedet, da de nye torpedobåde i modsætning til de gamle havde radio, og tilstedeværelsen af en mere rutineret søofficer på stedet. Den udpegede båd blev *Søulven*, hvis chef, kaptajn Haack, samtidig var flotillechef for eskadrens torpedobåde. Eskadrechefen sendte netop Haack "*for at have en fornuftig Mand paa Stedet*".²⁷ Torpedobåden var lige vendt tilbage fra nattepatrulje ved Lappegrunden ved den nordlige indsejling til Øresund.

Flådens Overkommandos forholdsordre til Den flydende Defension for det tilfælde, at den strandede båd var engelsk, blev at forhindre, "*at tyske Fartøjer bemægtiger sig den eller angriber den. Først anvendes Protest, derefter, hvis denne ikke respekteres, anvendes de til Raadighed staaende Midler*". Den flydende Defension havde den opfattelse, at undervandsbåden var tysk og spurgte, om de tyske torpedobåde måtte assistere, hvortil overkommandoen kl. 0725 indskærpede, "*Nej! De danske skal protestere*".

Da *Støren* modtog sin forholdsordre ved ankomsten til *Falster*, var opgaven – hvis det var en engelsk båd – "*at vaage over, at Neutralitetsregler blev overholdte og med alle til Raadighed staaende Midler forhindre, at den blev angrebet af fjendtlige Fartøjer*". Kl. 0715, dvs. lige efter den tyske torpedobåds besøg, havde *Narvalen*

forladt strandingsstedet for at bringe undervandsbådens næstkommanderende til *Falster* for herfra pr. telefon at have mulighed for kontakt med myndighederne i København. *Narvalen* nåede 0747 stationsskibet og kunne nu meddele, at undervandsbåden var engelsk.

0810 afsejlede Haack med *Søulven* fra Ankerplads Nr. 1 mod strandingsstedet. På vej mod strandingsstedet blev kanonerne og torpedoerne gjort klar, og 0920 nåede båden frem og kastede anker 900 m øst for *E.13*. *Støren* opankrede agten for *Søulven*, og 0950 sluttede også den moderne torpedobåd *Tumleren* sig til Haacks styrke og ankrede 200 m øst for *Søulven*. Flotillechefens eneste ordre til de to andre torpedobådschefer var, at de skulle følge hans optræden. I denne periode satte den engelske undervandsbåd dieselmotorerne i gang i et forsøg på at komme flot.

0815 beordrede Flaadens Overkommando eskadren til at gøre sine to større enheder, eskadreflagskibet, kystpanserskibet *Peder Skram*, og krydseren *Gejser*, klar til afsejling. Kl. 0830 fik eskadren varsel om, at de to skibe ville blive beordret til strandingsstedet, når de var klar. 0838 fulgte "1' Eskadre skal afgaa til Strandingsstedet. Eskadrechefen overtager Kommandoen, naar Eskadren kommer derned. *Narvalen* skal afgaa til Stedet og melde sig til *Søulven*. Den engelske Officer kan ikke komme i Forbindelse med Gesandten før Regeringens Afgørelse foreligger." Ved ankomsten til strandingsstedet skulle eskadren overtage ansvaret for dette fra Defensionen.

0905 fik eskadren, men åbenbart ikke Defensionen, telefonisk supplerende direktiv for sin optræden: "1. Forsøg paa fra anden Side at bemægtige sig den engelske Undervandsbaad afvises og forhindres om nødvendigt med Magt ...". Hvis *E.13* kom fri af grunden inden 24 timer, skulle eskadren om muligt hindre kamp mellem undervandsbåden og tyske enheder på dansk søterritorium.

0910 modtog kaptajn Lorck, 1. Eskadres stabschef, en telefonmeddelelse fra stabschefen i Flådens Overkommando, kaptajn Wenck. Den indledtes med ordene: "Ordre fra Admiralen. Forsøg paa at bemægtige sig *Uvb imødegaaes med Magt* ..." Det var en klar skærpelse, da ordren ikke nævnte den indledende protest, men denne skærpede ordre blev ikke sendt videre til *Søulven*, da *Peder Skram*, 0953 sendte et telegram til torpedobåden med instruks om beredskabsniveauet: "Etablere Sikring III. Krigspistol paasættes". Den sidste del betød, at Haacks torpedoer skulle gøres klar. Man sendte dette signal til flotillechefen på trods af, at *Søulven* indtil eskadrens ankomst var underlagt Defensionen, der ikke havde signalforbindelse til strandingsstedet.²⁸

Kl. 0915, fem minutter efter den skærpede ordre fra Overkommandoen, afsejlede eskadrens to skibe samt to torpedobåde fra ankerpladsen. 0940 øgede man farten til 13 knob, og kort tid efter gjorde man klar til kamp og beordrede som nævnt Haack over radioen til at gøre det samme. 1005 øgede man til 14 knob, lige under *Peder Skrams* maksimum på 16 knob.

1028 observerede Haack de to tyske torpedobåde på vej mod nord ind i dansk farvand og beordrede sin styrke til at lette anker. En af de tyske både førte et

signalflag. Det aflæstes som *“Forlad Fartøjet hurtigst muligt”*, men denne torpedobåd gik direkte mod undervandsbåden og nåede denne, før de danske både kunne reagere. Nu afskød tyskeren med lav hastighed en torpedo og åbnede en *“hæftig Artilleriild”* mod *E.13*. Torpedoen detonerede mod bunden, men beskydningen fremkaldte straks brand i undervandsbåden.

Da *Søulven* nåede frem gik den op på østsiden af den tyske båd og protesterede på den danske regerings vegne over ødelæggelsen af den engelske undervandsbåd i dansk farvand. Den tyske chef kvitterede ved at række hånden i vejret og sluttede beskydningen af den ødelagte engelske båd.

Haack skrev i sin rapport til 1. Eskadre, at han var på vej mod *G 132*, da denne pludselig affyrede torpedoen og beskød *E.13*, der straks brød i brand. *“Jeg gav Ordre om at gøre færdig ved Kanoner og Torpedoer og stod op mod den tyske Baad, hvis pludselige (tilføjet rapporten) Beskydning af Undervandsbaaden jeg havde været ude af Stand til at forhindre, for at protestere og eventuelt beskyde denne, hvis Protesten ikke toges til Følge.”*

Størens chef skrev senere på dagen i sin rapport: *“Da ingen Signaler modtoges fra Søulven og denne ikke begyndte Skydning, foretoges intet fra Støren”*. Begge tyske både forlod nu dansk farvand. Beskydningen havde varet 2-3 minutter, ca. 1032-1035. Ved angrebet havde den engelske besætning været i gang med at spise, men torpedoeksplosionen fik næsten alle på dækket. De sprang i vandet fra styrbords side og forsøgte at svømme ind mod Svaneklapperne. Halvdelen af besætningen, 15 mand, druknede i forsøget, og hvoraf 14 umiddelbart blev fundet på bunden øst for undervandsbåden. Under svømmeturen dækkede *E.13*'s skrog for de overlevendes muligheder for at følge den tyske og de danske bådes optræden. De kunne kun se sprængstykker og dele af undervandsbåden samt ikke-detonerede granater, der slog ned i vandet blandt dem. Deres oplevelser blev afgørende for det efterfølgende forløb. Paul Eddis beskrev i sin rapport den 19. august sine muligheder for at følge begivenhederne, efter at man havde forladt båden ved at springe i vandet på dens styrbords side:

“... during this time a very heavy fire was kept up. When I had swum sufficiently far to be able to touch bottom with my feet I turned round to see what had taken place. I observed a Danish torpedo boat in a position nearly between the boat “E.13” and the German (;) he had evidently ordered him to cease fire. The German then withdrew ...”

Straks efter, at tyskerne var forsvundet, satte de danske torpedobåde deres både i vandet for at samle de overlevende englændere op. En overlevende blev fundet ombord på undervandsbåden, en anden hentet op fra bunden og genoplivet. Kun en af de reddede var såret af granatsplinter. Ingen af de overlevende eller druknede var ramt af maskingeværprojektiler. Under incidenten havde *Peder Skram* været inden for skudafstand, men eskadrechefen valgte ikke at gribe ind.

Umiddelbart efter begivenheden havde Flådens Overkommando den opfattelse, at de danske fartøjer havde deltaget i kampen, og fra 1041 til 1105 beordredes alle enheder til at gøre "*klart skib*". Først kl. 1230 blev det klart, at ingen danske enheder havde været involveret. Kl 1325 beordredes 1. Eskadre til at forblive ved E.13: "*Forsøg paa fra tysk Side at bemægtige sig den eller ødelægge den, imødegaaes med alle til Raadighed staaende Midler.*"²⁹

For den tyske Østersøflåde havde natten og morgenen været begivenhedsrig i begge ender af dens operationsområde. Kl 0030 havde den tyske torpedobåd S 127 søgt at vædre en undervandsbåd øst for Drogden fyrskib, men denne dykkede. Det var som nævnt E.8, der her mistede en skrue.

I den østlige del af Østersøen, ud for Rigabugten, blev slagkrydseren SMS *Moltke* torpederet af en af de engelske både, der allerede var kommet ind, og kort tid efter meldte torpedobåden G 132 til hovedkvarteret for den tyske flådes Sundbevogtning i Swinemünde, at den lå 200 m fra en strandet engelsk undervandsbåd, og at båden lå i dansk farvand. Efter at have overvejet situationen beordrede Sundbevogtningen G 132 til at "udslette" undervandsbåden. Derefter ignorerede man G 132's klare melding om, at det var sket i dansk farvand, og ændrede dette til "åbenbart" og senere "*måske*" i dansk farvand.

I den endelige rapport fra 20. august blev angrebet begrundet med, at englænderne åbnede ild som svar på det mislykkede torpedoskud, samt med, at der var risiko for, at undervandsbåden slap fri og enten angreb eller undslap, og at angrebet skete på trods af, at der lå tre danske torpedobåde "*i nærheden*", men intet om, at de påvirkede forløbet.³⁰

Om aftenen 19. august gik den danske forsvarsminister sammen med flådens ledelse i gang med at formulere den officielle version af begivenhederne. I sine erindringer skrev P. Munch: *Først henimod Kl. 6 om Eftermiddagen kom Rapporterne fra de forskellige Skibschefer. Viceadmiralen, Jöhnke og Admiralens Stabschef H. Wenck udarbejdede paa Grundlag deraf en Fremstilling af, hvad der var sket. Det var ikke helt let at faa det klart, og jeg tog da Del i Udarbejdelsen; Herluf Zahle kom til, mens vi sad dermed, og deltog i Udarbejdelsen. Da vi var færdige med Fremstillingen, telefonerede jeg den til Scavenius, som var meget tilfreds dermed. Viceadmiralen mente ikke, at de danske Baade havde handlet hurtigt nok. De burde have været imellem i rette Tid eller skudt paa Tyskerne. Men det viste sig siden, at den engelske Regering var tilfreds med den danske Optræden.*³¹

At det ikke var let at blive enige ved formuleringsmødet, bliver klart ved at sammenligne koncepten til en pressemeddelelse med den endelige version. Begge er bevaret i Flådens Overkommandos sagsakter. Under redaktionsarbejdet fjernedes en henvisning til, at de danske torpedobåde havde forholdsordre om at "*håndhæve Neutralitetsforpligtelserne*". Den endelige tekst understregede, at den tyske handling kom så pludseligt, at man ikke kunne reagere i tide, og at tyskeren straks reagerede på det danske forsøg på "*at afværge Angrebet*". Pressemeddelelsen sluttede med at konstatere, at den danske gesandt i Berlin var blevet instrueret til at afgive en "*bestemt Protest*".³²

Forsvarsminister P. Munch. (Nationaltidende)

Reaktionerne efter forløbet

For viceadmiral Otto Kofoed-Hansen var det skete både en neutralitetspolitisk katastrofe og vanærende for Danmark og Flåden. Dagen efter skrev han i sin dagbog:

... Jeg erindrer ikke fra hele mit tidligere liv nogensinde at have lidt en skuffelse så stor og nedtrykkende som den, kaptajn Haacks optræden ved Saltholm-affæren har voldt mig, og denne skuffelse forvinder jeg overhovedet ikke, thi der er her sat en plet på korpset, ja mere, på flagets ære. Den engelske undervandsbåd lå under det danske flags beskyttelse, og vi løste ikke et skud til dens forsvar. ... Forøvrigt forsvarede (eskadrechefen kommandør Garde) nærmest kaptajn Haacks optræden. Så skævt kan en officer, der i fire år har været chef for flådens stab, dømme om situationen. Jeg måtte gøre ham opmærksom på, at når han

Dansk neutralitetshævdelse 1914-18: Om at lære tilpasning og at tage konsekvensen 229

har en ordre, er konsekvensen af dennes iværksættelse ham uvedkommende. Underligt, at folk endnu ikke den dag i dag kan indse vor neutralitets eminente betydning for Tyskland, at de ikke kan forstå, at et eneste skud fra vor side ville have standset ilden fra de tyske både, og at vi, om vi i forsvaret for den engelske undervandsbåd havde sænket hele den tyske flotille, dog ikke var kommet til at savne den tyske regerings undskyldning for dens overgreb.

Kofoed-Hansen konstaterede endvidere, at:

“da den engelske chef var ædelmodig nok til at indberette hjem til sin regering, at de danske torpedobåde var løbet ind i ildlinien og derved havde standset ilden fra det tyske angreb, blev vi ovenikøbet rost i de engelske aviser, og det var næsten det hårdeste. Da ministeren nogen tid efter affæren sagde til mig, at det jo var gået godt altsammen, måtte jeg da også svare, ja! Men vi har jo også løjet bravt alle i hob. Det er efter dette – klart, at højere hensyn forbyder at røre kaptajn Haack, skønt han for en krigsret ville være sikker på at blive dømt til embedsfortabelse; men hans karriere bliver vel næppe lang.”³³

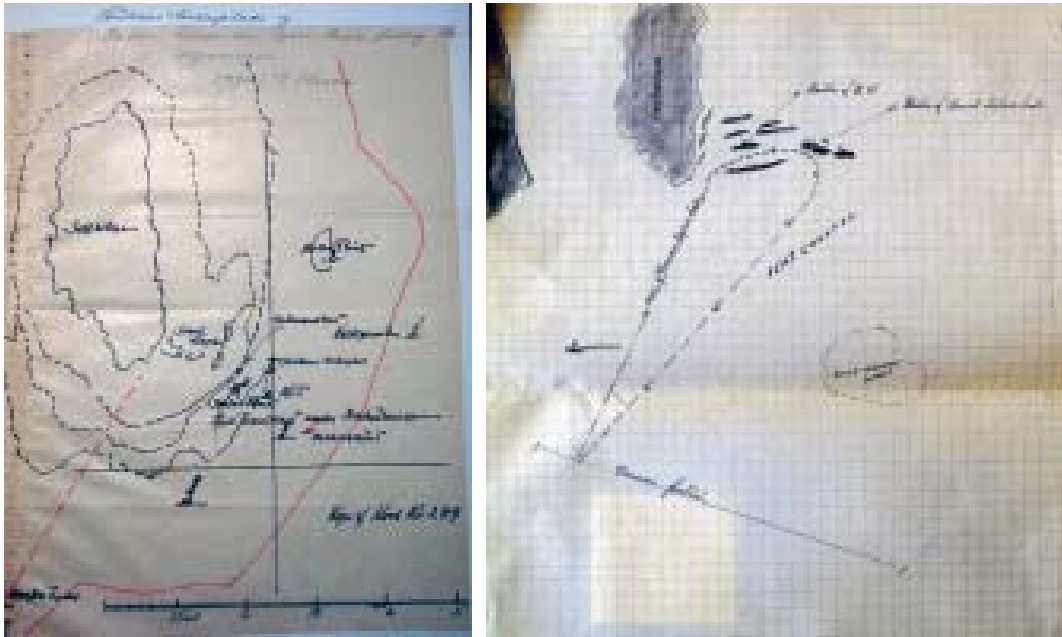
Som Kofoed-Hansen konkluderede i sine optegnelser fra december samme år:

Jeg erindrer ikke nogensinde at have oplevet en skuffelse så stor og nedtrykkende som den, flotillechefens optræden ved Saltholm-affæren har voldt mig; det er en skuffelse af den art, der overhovedet ikke helt forvindes, thi der er sat en plet på vor ære; der er sket det, der er ligeså – måske mere – kompromitterende for marinen som “Rolf Krakes” optræden i 1864 (se Finn Wiberg Jørgensen artikel). Den engelske undervandsbåd lå under det danske flags beskyttelse, og den på stedet kommanderende officer løste ikke et skud, gjorde overhovedet intet til dens forsvar.³⁴

Det var efter Haagkonvention XIII et dansk – flådens – ansvar at beskytte E.13 i den 24-timers periode, som den havde til at komme fri ved egen kraft, og hvis magt var nødvendig for at løse denne opgave, kunne dette under ingen omstændigheder blive betragtet som en fjendtlig handling af en anden krigsførende.³⁵

Det var for Kofoed-Hansen indlysende, at den ansvarlige officer ved strandingsstedet, Haack, ikke havde løst sin opgave. Han havde for det første placeret *Søulven* og de andre to både så langt væk fra E.13, at de hverken beskyttede undervandsbåden fysisk eller kunne nå at gribe ind rettidigt mod en tysk indsats mod denne. For det andet havde Haack ikke forstået, at situationen umuliggjorde anden reaktion end varselsskud om nødvendigt fulgt af virkningskydning mod den tyske torpedobåd.

Da krænkelsen skete inden for rækkevidde af *Peder Skrams* skyts, kunne eskadrechefen, Vilhelm Garde, have reddet situationen på trods af Haacks svigt, men

Skitsen fra kaptajn Haacks rapport fra samme aften til 1. Eskadre. (Rigsarkivet) og premierløjtnant Paul Eddis skitse fra dagen efter (Kaptajn Davidsens privatarkiv). Specielt på Eddis er de danske bådes manglende muligheder for at beskytte *E.13* indlysende.

det undlod han pga. den uafklarede situation samt risikoen for at fremprovokere en krig med Tyskland og risikere tabet af sit skib.³⁶

I sin dagbog fra 19. august skrev Garde, at *Peder Skram* var klar til at åbne ild med brisantgranater på 6.500 m afstand, men at han primært undlod at beordre dette af pga. risikoen for at ramme de danske både, der sås sammen med den tyske.³⁷ Muligheden for at placere et varselsskud tæt ved strandingsstedet blev åbenbart ikke erkendt som en mulighed.

Men viceadmiralen havde også selv bidraget til det uheldige forløb. Ved angrebet var Haack stadig under kommando af *Defensionen*, der var afhængig af telefonforbindelser og således ikke havde direkte kontakt til *Søulven* ved strandingsstedet. De direktiver, som Haack havde modtaget fra Flådens Overkommando (dvs. Kofoed-Hansen og stabschefen Henri Wenck) i løbet af morgenen, beskrev på grund af manglende forudseenhed et optrappingsforløb fra "*Protest*" til "*til Raadighed staaende Midler*", der var urealistisk og irrelevant i den situation, der opstod. Som Wencks meddelelse til Lorck kl 0910 viser, var man ved at være klar over behovet for resolut handling, men på trods af radioforbindelse til *Søulven* gjorde hverken Wenck eller Lorck dette klart for Haack, der havde fået ansvaret ved strandingsstedet.

Kofoed-Hansen bebrejdede Haack, at denne ikke havde vist selvstændig optræden ved ankomst til strandingsstedet og derefter placeret sine tre fartøjer, så de støttede beskyttelsen af *E.13*. Han dadlede ham for ikke at handle efter konduite, da tyskeren gik mod undervandsbåden, og søgte mellem denne og den

tyske torpedobåd i stedet for at lægge sig på dennes østside. Endelig bebrejdede han ham, at han ikke havde åbnet ild direkte snarere end først indlysende virkingsløst at protestere.

Imidlertid havde viceadmiralen selv skabt et centralstyret system for reaktion på krænkelser. Det var et system, hvis primære formål var at undgå ikke-besluttet optrapning, så Kofoed-Hansen høstede nu pga. en ikke-forudset hændelse, hvad han så grundigt havde sået.

E.13's chef, Layton, hvis muligheder for at se, hvad der skete, havde været begrænset som hans næstkommanderendes, havde ikke negative bemærkninger om den danske indsats.³⁸ Englænderen skrev sin rapport hjem til Admiralitetets War Staffs chef den 20. august, mens han opholdt sig sig "*On board Danish Battleship Peder Skram*". En kopi blev straks sendt til London af marineattachéen. Efter en beskrivelse af begivenhederne på togtet indtil grundstødningen konstaterede Layton, at båden stod uhjælpelig fast på grunden. Han beskrev, at den tyske torpedobåd, der indtil det tidspunkt havde holdt sig i nærheden, forlod området, da to danske torpedobåde var ankommet (dvs. *Søulven* og *Støren*). Kl. 10 (9. a.m.) var antallet af danske torpedobåde tre.

Derefter nærmede to tyske torpedobåde sig fra syd, og på en lille kilometers afstand (" $\frac{1}{2}$ a mile") hejsede den ene et signal, som Layton dog ikke kunne aflæse, før tyskeren nåede på siden af *E.13* på ca. 300 yards afstand og her affyrede en torpedo, der straks gik i bunden. Samtidig åbnede den tyske båd ild med alle kanoner. Layton beordrede sin besætning til at forlade skibet og enten svømme mod land eller de danske fartøjer. Ikke-svømmere skulle holde fast i undervandsbåden. De skulle sprede sig maksimalt "*on the account of the German firing at us in the water with shrapnel and machine guns*".

De danske torpedobåde satte straks både ud, og en af de danske torpedobåde "*steamed in towards the space between the Germans and us – which action eventually stopped her firing*".³⁹ Ved sin oplysning om beskydningen af de svømmende bygget på eget indtryk i vandet og af *Søulvens* optræden skabte den britiske søofficer de myter om tysk og dansk optræden under begivenheden, som lever videre som en del af historien indtil nu. Om årsagerne til de femten besætningsmedlemmers død konstaterede Layton således, at nogle sank, før hjælpen ankom, og andre blev ramt af sprængstykker (dvs. ingen af den påståede maskingeværbeskydning på kun 300 m afstand).⁴⁰

Mens Layton således skabte fortællingen om den korrekte danske optræden, var den altid velorienterede marineattaché Consett betydeligt mere skeptisk. Allerede 22. august konstaterede han, at der åbenbart var tvivl om, hvorvidt danskerne havde udøvet "*due diligence*" i forsøget på at hindre angrebet på *E.13*, men han blev af Jøhnke givet den opfattelse, at Haack efter protesten havde placeret *Søulven* mellem *E.13* og *G 132*, og at det eneste, han bebrejdede ham for, var, at han ikke straks havde åbnet ild. På spørgsmål fra Jøhnke om Laytons opfattelse fortalte Consett, at undervandsbådschefen mente "*that had it not been for the prompt action of the Danish officer in getting into the line of fire, the whole crew*

E.13's chef, Lieutenant-Commander Geoffrey Layton, hvis manglende muligheder for at se, hvad der skete, fik afgørende indflydelse på fortællingen om begivenhederne.
(Forsvarets Billedgalleri)

would undoubtedly have perished". Jöhnke forklarede også, at besætningen ville blive interneret under hensyntagen til Tyskland.

8. september fulgte Consett op med en rapport om, at mange af Haacks kolleger var vrede over, at han ikke havde åbnet ild, men den danske regering "*appear to be congratulating themselves on having wriggled out of a situation which might have placed them in great difficulties. As to the manner in which they have wriggled out they don't seem to care so long as they don't give any offence to Germany*" (understregning i kilden).

24. september reagerede Consett skarpt på oplysningen om, at den engelske gesandt i København var bedt om at undersøge ved den danske regering, om Haack som tak for sin indsats kunne modtage den britiske dekoration CMG (*Companion of the Most Distinguished Order of Saint Michael and Saint George*). Det var marineattachéen "*yderst bedrøvet*" over at høre, for "*it will not in my opinion give any satisfaction whatever to the Danish Navy*". Consett understregede, at Haack straks efter ankomsten til Holmen var blevet voldsomt tilrettevist af sin øverste chef, Kofoed-Hansen, for ikke at åbne ild. Admiralen blev i denne sag støttet af sine officerer. Consett protesterede også mod, at noten til den danske regering vurderede, at Danmark havde gjort alt i sin magt "*to prevent the illegal attack upon the E.13*".⁴¹

Denne sætning blev i den engelske note fulgt af: "*At the same time, in an argu-*

ment upon the merits of the case, such as the Danish Government invite, it is justifiable and relevant to point out that it was technically the international duty of the Danish Government to preserve the neutrality of their waters and to protect a warship belonging to one belligerent from illegal attack from another belligerent while in those waters. The Danish Government were unable on this occasion successfully to protect the E.13.” At danskerne ikke havde sikret besætningen 24 timer til at komme fri, blev brugt til at argumentere mod internering af de overlevende.⁴²

Læring i niveauerne fra taktisk procedure til proaktiv “tilpasning” af dansk neutralitetspolitik

For tyskerne havde episoden været særdeles uheldig, specielt i forhold til den neutrale opinion. Den var sket samme dag, hvor U-24 sænkede passagerlinerer SS *Arabic* og hermed igen forårsagede tab af amerikanske menneskeliv kun tre måneder efter sænkningen af SS *Lusitania*. Det fik 28. august den tyske kansler til at forbyde sådanne sænkninger uden varsel. 25. august afviste Chefen for den Tyske Østersøflåde over for Berlin Laytons beretning om, at der var blevet skudt med maskingeværer. Det skete på grundlag af G 132-chefens rapport. Der var kun anvendt kanoner og kun mod undervandsbåden. Desuden var dens besætning blevet advaret ved signal og råd om, at den skulle forlade båden.⁴³

Berlin ønskede heller ikke flere krænkelser af neutralt farvand. Da der den 9. september kom melding om strandning af en engelsk undervandsbåd ved Hven, indskærpede Admiralstaben telefonisk over for Østersøflåden, at neutralitetskrænkelser skulle undgås under alle omstændigheder.⁴⁴ Observationerne var af de to sidste både, E.18 og E.19, på vej til Østersøen, før Sundet blev spærret.⁴⁵

Ved meldingen 9. september om flere engelske både på vej erkendte Østersøflåden, at man på trods af en vagtstyrke ved Drogden på tre torpedobåde, fem “forpostbåde” og ni fiskemotorbåde ikke kunne udelukke ubemærket passage. Den eneste vej frem var at spærre farvandet uden for dansk og svensk søterritorium med anti-undervandsbådsminer og net. Admiralstaben konstaterede, at en sådan spærring af politiske grunde krævede svensk og dansk accept. Den svenske reaktion blev blot en understregning af, at minerne skulle lægges uden for svensk søterritorium, og at man skulle have muligheder for at varsle søfarten. Den tyske gesandt i København rapporterede, at Erik Scavenius mundtligt gjorde klart, at foranstaltninger, der var egnet til at vanskeliggøre indtrængen af engelske undervandsbåde i Østersøen, af ham ville blive betragtet med stor tilfredshed. Derfor var det foreslåede minefelt velkomment.⁴⁶ Scavenius’ holdning var ikke ny. Allerede 2. juni havde gesandten rapporteret hjem, at den danske udenrigsminister ønskede, at den tyske Sundbevogtning virkede så langt mod nord som muligt.⁴⁷ Han opfordrede derved proaktivt tyskerne til at optræde, så engelsk maritim handelfrihed blev begrænset.

Kofoed-Hansens umiddelbare “*lessons identified*”-reaktion på E.13-episoden fulgte en lille uge efter denne, den 25. august 1915. Med direkte reference til hændelsen indrømmede han, at “*Paa Søen vil Overgreb mod eller Krænkelser af*

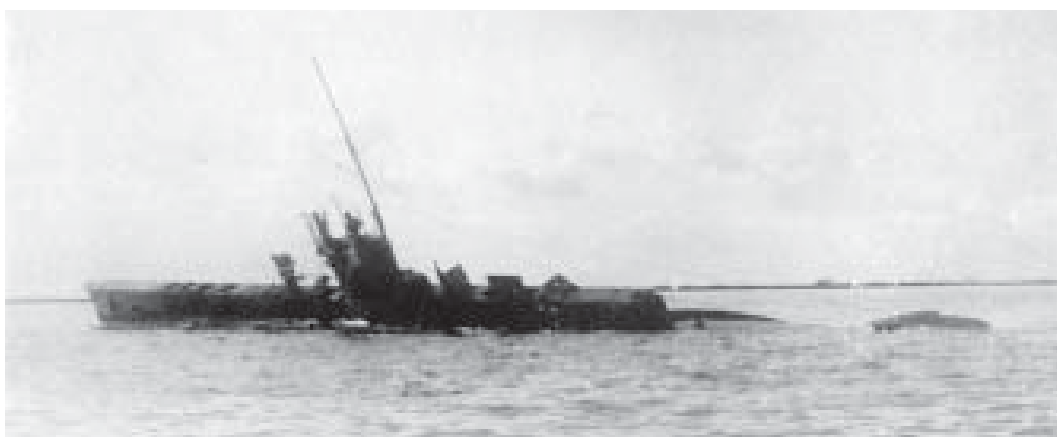
Tegning i *Illustreret Tidende*, der fejlagtigt viser engelske undervandsbådsgaster, der bliver direkte beskudt af G 132.

Statens Neutralitet kunne ske paa saa mange forskellige Maader, at der ikke kan gives Forholdsordrer, der i et og alt rammer alle Muligheder”.

Dette betød, at ud over “... at henvise til de herfra udgivne Direktiver til de kommanderende Officerer, maa Overkommandoen derfor indskrænke sig til ... vejledende Bemærkninger.”

Disse vejledende bemærkninger understregede dels, at protester mod overgreb kunne gives forskellige former lige fra internationalt signal over skriftlige og mundtlige protester til varselsskud og skud for boven af “den Skyldige”.

Neutralitetskrænkelser kunne være uvæsentlige eller væsentlige, og en af mulighederne for en “væsentlig” krænkelse var “Angreb paa et Modstanderen tilhørende Skib eller Fartøj, der som Følge af Internering, Grundstødning, Havari eller

E.13 fra østsiden, dvs. fra G 132's side, efter beskydningen. (Forsvarets Billedgalleri)

anden lovlig Opholds-Aarsag opholder sig paa dansk Søterritorium under det danske Flags Beskyttelse. Ved denne type krænkelser var følgende gældende: *“Den danske Styrke skal saavidt muligt anbringes saaledes, at den rettidigt direkte dækker det pågældende fremmede Skib eller Fartøj, og i alle Tilfælde er et dansk Skibs eller Fartøjs Plads under disse Forhold mellem Angriberen og den Angrebne, uanset den Skade det derved selv kan lide. Formen for Protest maa rette sig efter de foreliggende Forhold. Fortsættes Angrebet efter at Protest som (varselskud og skud for boven) er afgivet, bruges Vaabnene.”* Et afskrift skulle fordeles til alle myndighedernes skibs- eller fartøjschefer.⁴⁸

Denne vejledning skal ses i forhold til det *“Direktiv for Sikringsstyrken”*, der havde lagt rammen for Flådens indsats siden 31. juli 1914: *“Ved eventuelle Neutralitetskrænkelser skal – saavel naar disse skønnes at være tilsigtede, som hvis de synes tilfældige – i ethvert Tilfælde Regeringens Forholdsordre uopholdelig indhentes, og i intet Tilfælde maa der skrives til Angreb uden Regeringens Ordre, men mindre det sker som Forsvar (jfr. “Instrukser for Tjenesten i Flaadens Skibe”).”*⁴⁹

Kofoed-Hansens centrale mål for Danmarks sikkerhedspolitik og flådens neutralitetsforsvarsprofil var som nævnt indledningsvis at bidrage til, at Danmark undgik at ende blandt Tysklands fjender i krigen og derefter ved en tysk sejr at mistede selvstændigheden. Gardes bemærkning i samtalen den 19. august om risikoen for, at en dansk beskydning af G 132 på trods af konventionens tekst kunne have eskaleret til en åben konflikt, havde understreget risikoen for, at korrekt neutralitetsforsvars-optræden kunne undergrave viceadmiralens strategiske mål. Den eneste logiske metode til at mindske denne risiko var neutralitetspolitisk proaktivt at få lukket Sundet så godt, at englænderne måtte opgive at sende flere undervandsbåde og andre enheder ind igennem Sundet. Drogden havde fra krigsudbruddet været meldt spærret, men det internationale stræde Flinterenden mellem Saltholm og Skåne måtte spærres af en krigsdeltager, Tyskland. Arbejdet blev som nævnt indledt med den tyske minering af Flinterenden i slutningen af

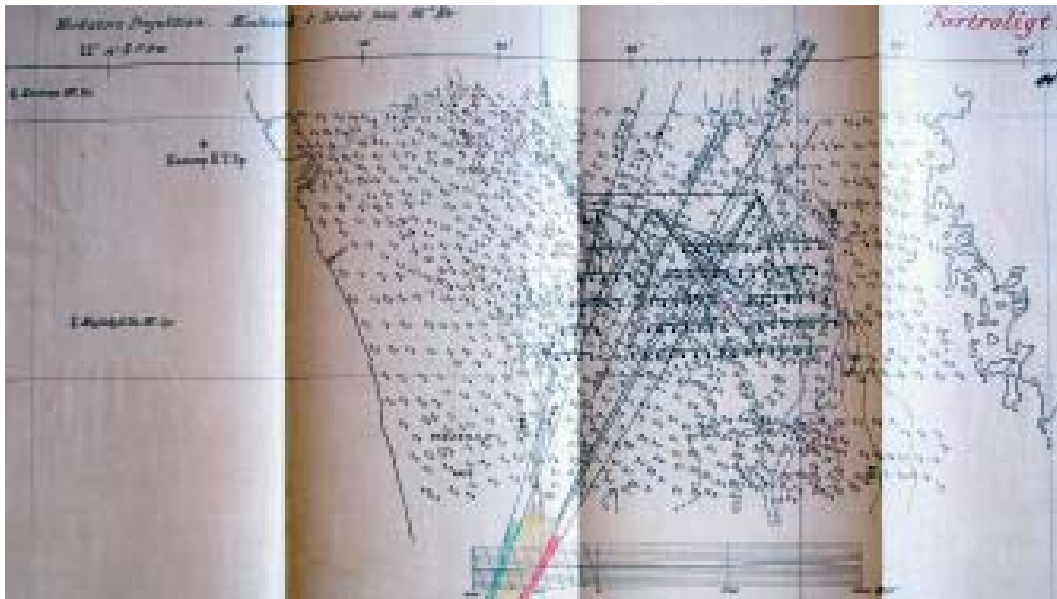
september 1915, som Scavenius netop havde set med så stor velvilje på, fordi den skabte vanskeligheder for engelske undervandsbådes passage.

Snart lavede de nu samlet fem E-klasse-både i den russiske Østersøflådes engelske undervandsflotille så stor skade på den tyske Østersøflådes krydsere og malmskibstrafikken langs den svenske østkyst, at den tyske flåde ikke havde behov for rådgivning med hensyn til, hvad der var nødvendigt.⁵⁰ Som beskrevet havde man allerede i september 1914 bedt om den minering af Flinterenden, man nu selv havde gennemført. Men den tyske indsats fra dette tidspunkt og i de næste måneder hindrede ikke, at Kofoed-Hansen nu kastede sig ind i en kampagne for få tyskerne til at forstærke spærringen her ved en markant forøgelse af bevogtningsstyrken ved rendens sydende.

Viceadmiralen indledte sin lobbyvirksomhed den 15. oktober 1915, hvor han i Scavenius' forkontor gav den tyske gesandt, grev Ulrich von Brockdorff-Rantzau, ret i, at Danmark som Tyskland havde den største interesse i, at søkrigen ikke blev udbredt til Østersøen. Scavenius forklarede til gesandten, at admiralen var af den opfattelse, at englænderne kunne forsøge at sende 10-12 undervandsbåde ind i Østersøen i rammen af et kup mod den tyske Sundbevogtning udført af et tilsvarende antal lette enheder – destroyere eller lette krydsere. Den danske udenrigsminister bad gesandten om at vise diskretion med hensyn til admiralens udtalelse, hvis centrale budskab var, at hvis han havde været ansvarlig for tysk flådeledelse, ville han forstærke Sundbevogtningen. Den "*sei nach seiner Ansicht zu schwach*".⁵¹

Erik Scavenius' indsats i 1915 for at styrke Tysklands position i Danmark havde andre aspekter. Den havde i forår-forsommer fået ham til at godkende et forslag fra den danske gesandt i Berlin, grev Carl Moltke, der gjorde Berlin-legationen til hjemsted for et fond, der finansierede tyskvenlig propaganda i Danmark. Den tyske gesandt i København var blevet inddraget fra starten af marts. Propagandaarbejdet skulle ske ved Karl Larsens – og andre danske skribenters – bidrag i rammen af "*Kriegspolitischer Kultur-Ausschuss den Deutsch-Nordischen Richard Wagner Vereins*". Direkte tysk propaganda kunne ikke overbevise danskerne. I midten af maj understregede Scavenius behovet for "*Forsigtighed og Diskretion, saaledes at Virksomheden ikke i nogen Henseende kan komme til at give Indtrykket af en Agitation, men kun bør fremtræde som et Oplysningsarbejde*", og i juni understregede ministeren over for Moltke, at det var afgørende at forstå, at al kommunikation om sagen "*eventuelt kan blive farlig og ... derfor burde ske mundtligt ved paalidelige Personer*". Alt skulle holdes uofficielt.⁵²

Men tilbage til Øresund. I november blev spærringen i Flinterenden forstærket, hvilket blev indledningen til at ikke alene Sundet, men alle adgangene til Østersøen blev spærret. Dette mål blev nået i foråret 1916 under diskret, men reelt meget tæt koordineret udlægning af nye tyske, danske og svenske spærringer i Sundet og af danske og tyske i Storebælt.⁵³ I begyndelsen af marts 1916 kunne den tyske gesandt igen berette om en samtale med Kofoed-Hansen. Her understregede admiralen, at Flinterenden var det naturlige sted for et engelsk passage-

Kofoed-Hansens primære bidrag til den diskrete kombinerede tysk, dansk, svenske lukning af Sundet mod yderligere engelsk undervandsbådspassage og et støttende engelsk krydserraid. (Rigsarkivet)

forsøg. Han understregede dog også forståelse for den tyske flådes vanskeligheder med at afse tilstrækkelige styrker til Sundbevogtningen.⁵⁴

Midt i marts 1916 erklærede den tyske Admiralstab sig enig i Kofoed-Hansens vurdering, at et engelsk kupforsøg med lette styrker gennem Drogden var en mulighed, og ønskede snarest muligt Drogden mineret og indførelse af lodstvang. Farvandet var blevet spærret ved Nordre Røse af danskerne i februar, det nye danske bidrag til den tysk-dansk-svenske spærringsindsats. Tyskerne var også enige i den danske admirals vurdering af behov for forstærkning af Sundbevogtningen. I foråret 1916 placerede den tyske flåde bl.a. et ældre slagskib som stationskib syd for Drogden. 1. april kunne den tyske gesandt meddele, at Scavenius var positiv over for indførelsen af lodstvang.⁵⁵

Det er relevant at understrege, at Kofoed-Hansen ikke var alene med den opfattelse, at englænderne kunne forsøge et kup med lette fartøjer i Sundet for at få flere undervandsbåde ind i Østersøen. Det var præcis, hvad cheferne for de undervandsbåde, der havde nået russisk havn, foreslog i en skrivelse hjem til Admiralitetet allerede 18. september 1915, en lille måned før den danske viceadmiral mødte gesandten i Scavenius' forkontor. Idéen afvistes af det britiske Admiralitets stabschef, der altid var kritisk overfor indsats i Østersøen.⁵⁶

Bjerregaard, som ved Saltholm, men som regeringens ideal uden flåden

“Territorial waters should be respected, except for the purpose of sinking undoubted enemy vessels.” (Chefen for Grand Fleet, admiral David Beatty, 28. juli 1917, i direktiv for operationsserien mod de neutrale Nordsøkyster)

Baggrund

Fra Tysklands genoptagelse af den uindskrænkede ubådskrig den 1. februar 1917 var søkrigens tyngdepunkt endnu mere entydigt end tidligere flyttet til Nordsøen. Men den eneste lidt større danske militære tilstedeværelse ved Jyllands vestkyst havde fra krigens start været placeret i Esbjerg. Hæren havde her ud over et par kanoner, der dækkede Grådyb, hovedstyrken af den fodfolksbataljon, der overvågede den vestlige del af landegrænsen. Flåden havde under en stationsofficer det gamle fiskeriinspektionsskib *Absalon* og en forberedt kontrolleret minering af Grådybet. Stationsofficeren havde ansvaret for kysten op til Bjerghuse ved Nissum Fjord. Længere oppe på kysten var der kun placeret en efterretningsofficer i Hanstholm.⁵⁷

Tyske ubådes sænkning af handelsskibe var i foråret 1917 nået til et så højt niveau, at Admiralitetet i slutningen af april indledte konvojering på de vigtigste handelsruter. Det var dog ikke det eneste aktive maritime svar på den tyske ind-

Tyske internerede orlogsgaster fra de strandede hjælpeminstreger på stranden ved Bjerregaard. (Politiken).

sats. Den britiske hovedflåde, Grand Fleet, accelererede i de næsten måneder sit direkte pres mod de tyske ubåde. Denne offensiv kunne bygges på det stadig tættere og mere effektive samarbejde mellem Admiralitetets signalopklaringsfolk og kodebrydere i Efterretningsafdelingen⁵⁸ på den ene side og Operationsafdelingen på den anden. Man kombinerede udlægningen af store anti-ubådsminefelter på tværs af de tyske ubådstransitruter i Tyskebugten, baghold med bl.a. egne undervandsbåde af ubåde, der dykkede ud for at passere de dybt placerede miner, samt med efterretningsnære "sweeps" med dele af hovedflåden.

Midt i juli konstaterede en konference i Admiralitetet, at minefelterne i de centrale dele af bugten havde tvunget ubådene ind i de kystnære ruter. Her skulle den efterfølgende hovedindsats placeres.⁵⁹ Dette betød, at de offensive anti-ubådsoperationer blev rettet mod de hollandske, danske og norske Nordsøkyster.

Holland var det første land, der blev ramt af en ny energisk indsats ved de neutrale kyster, da engelske flådefartøjer fra Harwich den 16. juli 1917 forfulgte tyske handelsskibe ind på hollandsk territorialfarvand og her opbragte eller ødelagde dem.⁶⁰

Den næste neutralitetskrænkelse under de intensiverede offensive operationer ramte Danmark. Den øverstkommanderende for Grand Fleet, admiral David Beatty, havde 28. juli givet forholdsordren for enhedernes optræden ved neutrale kyster: "*Territorial waters should be respected, except for the purpose of sinking undoubted enemy vessels.*"⁶¹

To tyske ubåde, *U 80* og *UC 55*, var på vej tilbage fra patrulje mod deres base. De skulle eskorteres hjem langs ruten, "*Weg Weiss*", langs den jyske halvøys kyst af de fire bevæbnede trawlere fra 3. *Hjælpeminestrygerhalvflotille: Krefeld, Heinrich Bruns, Rinteln og Admiral von Schröder*. Styrken skulle samles kl. 4 den 1. september 1917 ved Havrvig Båke uden for dansk territorialfarvand. Kl. 5 observerede trawlerne ubåde mod nord, og mens de klargjorde minestrygningsgrejet for at gøre klar til afsejlingen, kom en fjendtlig styrke på ti lette krydsere eller destroyere i sigte.⁶²

En Grand Fleet "*Operation off the Danish Coast*" var blevet iværksat dagen før, den 31. august. Den var den endelige gennemførelse af en operation, der oprindeligt var blevet beordret den 26. august. "*Force A*" rådede over fire lette krydsere og seks destroyere under 4. *lette krydsereskadre*. "*Force B*" var en selvstændigt opererende styrke under krydsereskadreschefen, der bestod af 15. *Flotille* med destroyerkommandoskibet *HMS Parker* og otte destroyere. Den samlede styrke skulle hurtigst muligt afsejle fra Rosyth.

En krydser og to destroyere fra "*Force A*" skulle sejle til Doggerbanke. Resten skulle nå farvandet ud for Lyngvig Fyr kl. 4. 15. *Flotille*, dvs. "*Force B*", skulle derefter i et "*sweep*" sejle mod syd til Havrvig Båke, og hvis den intet fandt, vende om og sejle mod nord til Bovbjerg Fyr. De resterende tre lette krydsere og fire destroyere fra "*Force A*" skulle være klar til at støtte "*Force B*".⁶³

Forløbet

Sammenfaldet med tid og sted for det tyske møde og den engelske operation gør det overvejende sandsynligt, at den kunne bygge på oplysninger fra læsning af det tyske kodesignal til minestrygerne. Operationsordren forudså dog fejlagtigt, at det var den blokadebrydende handelsundervandsbåd *Deutschland*, der skulle mødes ved Lyngvig af minestrygerne.⁶⁴

De engelske enheder forlod Rosyth tidlig eftermiddag den 31. august ca. kl. 1330 (1230 Greenwich). Næste morgen kl. 0520 signalerede destroyerflotillen til chefen for 4. Eskadre: “? *small craft of enemy in sight...*”, kl. 0530 fulgte “*Urgent. One Submarine probably hostile in sight ...*” og kl. 0531 “*Urgent. Am engaging submarine & minesweepers*”.⁶⁵

Halvflotillechefen for hjælpeminestrygerne, Oberleutnant zur See der Reserve Fritz Reinhold Thun, rapporterede 6. september efter ankomst til København, at da tyskerne observerede fjenden, dykkede ubådene til bunden under beskydning. De angreb ikke de engelske fartøjer på grund af den lave vanddybde og minefaren. De fire trawlere søgte med højeste hastighed ind på dansk territorialfarvand i den opfattelse, at de kunne undslippe pga., at destroyerne koncentrerede sig om ubådene.

Da Thun på *Kreveld* var en sømil inde på dansk territorium, satte trawleren kurs mod syd, mens trawlerne nu blev beskydt af destroyerne både på vej ind og i dansk farvand, og *Heinrich Bruns* blev truffet og gik i brand. Thun besluttede nu at sætte styrken på grund og satte kursen mod kysten. *Admiral von Schröder* og *Rinteln* gik på grund først, den første af de to dog først efter også at være blevet truffet. Derefter fulgte *Heinrich Bruns* og endelig Thuns *Kreveld*. Bortset fra en gast fra *Admiral von Schröder* slap alle levende i land. Destroyerne anvendte skyts af forskellige kalibre, og en af destroyerne beskød angiveligt kysten med maskingeværer fra 200 meters afstand. Tyskerne søgte dækning i klitterne. Beskydningen varede 25-30 minutter, de fire trawlere var blevet gennemhullede, og på *Heinrich Bruns* havde detonationen af en af trawlerens dybdebomber bidraget til ødelæggelsen af agterskibet.⁶⁶

Et dansk vidne beskrev dette dramatiske højdepunkt: “*Jeg blev omgående sendt til havet for at skaffe et overblik over situationen. Da jeg var halvvejs, eksploderede minetrawleren “Heinrich Bruns”. Eksplosionen var så voldsom, at der fløj store plader af skibssiden i retning af gården. Ved eksplosionen udviklede der sig en mægtig røgring større i diameteren end vor gård. Røgringen drev med den flove vestlige vind i 200 meters højde ned mod Gml. Bjerregaard og videre ud over fjorden.*”⁶⁷

Beatty videresendte middag den 2. september Chefen for 4. lette Krydserskadres endelige rapport til Admiralitetet. Af den fremgik, at 15. Flotille havde observeret en ubåd og fire minestrygere kl 0510 (0410 Greenwich) ud for Havrvig Båke. De blev angrebet øjeblikkelig og blev sat på grund tre sømil syd for båken. Besætningerne forlod fartøjerne, som var i brand. Ubåden blev observeret ramt og forsvandt efter fem minutters beskydning. Derefter blev de engelske

Skitse i *Politiken* den 2. september 1917 af området.

krydsere angrebet uden held af to tyske fly, der fulgte dem op til Bovbjerg Fyr, som nåedes kl 0730 (0630 Greenwich). På vej tilbage til Rosyth rekvirerede 15. Flotille erstatning for den forbrugte ammunition, herunder godt 600 4-tommers granater af forskellig type og fem kasser 2-punds (40 mm) granater.⁶⁸ (R-klasse destroyerne havde ikke maskingeværer i affutage, og der blev ikke rekvireret maskingeværammunition).

Den tyske Højsøflåde sendte vandfly og kl. 7 sin 17. *Torpedobådshalvflotille* og en bjergningsdamper til hjælp for de fire minestrygere. Flyene fastslog korrekt den engelske styrkes størrelse, sammensætning og optræden og konstaterede, at de to ubåde kom ubeskadigede hjem. Også flyene slap hjem på trods af kraftig engelsk forsvarsild. Man kunne ikke hjælpe minestrygerne på grund af den kraftige brænding, og at den engelske beskydning var fortsat efter, at fartøjerne var gået på grund.⁶⁹ Beskydningen havde beskadiget et dansk hus en smule og dræbt et får.⁷⁰

De danske myndigheder blev alarmeret og holdt informeret fra Lyngvig Fyr, mens krænkelsen fandt sted, men *Absalon* kom først afsted fra Esbjerg kl. 0920. Damperens maksimale fart var 9 knob. Skibet var bygget til Fyr- og Vagervænet i 1877 og først overtaget af Flåden i 1911 med henblik på anvendelse som fiskeriinspektionsskib i Nordsøen. På vej mod nord havde inspektionsskibet mødt den tyske torpedobådshalvflotille på vej mod syd. Ved ankomsten kl. 14 var søen for kraftig til, at en båd kunne komme ind til kysten. Inspektionsskibet måtte på grund af stormvarsel snart sejle hjem til Esbjerg. *Absalons* eneste rolle under episoden blev chefens tilstedeværelse den 5. september ved halingen af de tyske krigsflag på de strandede trawlere.

Flåden var således fraværende og magtesløs under hele forløbet, og det blev de lokale civile myndigheder, der måtte håndtere situationen, dvs. sognefogeden, den lokale politibetjent, den lokale dommer, og ikke mindst den energiske embedsmand H.D. Fabricius, der siden 1914 havde haft stillingerne som byfoged og politimester i Ringkøbing samt herredsfoged for Ulfborg og Hind herreder.⁷¹

Situationen var blevet kompliceret yderligere, da de tyske torpedobåde sendte en løjtnant og ni mand med en båd ind til kysten (fra torpedobåden S 60), hvor-

Billeder fra strandingsstedet i *Politiken* den 4. september 1917.

fra de begyndte at signalere til halvflotillen. Det blev standset af herredsfogeden. Derefter fulgte endnu en båd (fra torpedobåden *V 80*), hvorfra kun en mand nåede kysten. På trods af protest fra Thun blev alle tyskerne interneret, i alt 2 officerer og 106 andre. To marinesoldater blev indledningsvis indlagt til hospitalsbehandling for strabadserne ved at redde sig i land. Ingen af tyskerne var blevet såret under den engelske beskydning.⁷²

Chefen for *15. Flotille* beskrev træfningen i sin rapport fra 3. september. Man havde simpelthen beskudt to par af to tyske minestrygere og en ubåd, som man ikke mente var handelsundervandsbåden *Deutschland*. Der blev åbnet ild på 8.000 yards afstand. Minestrygerne blev ramt gentagne gange og blev sat på stranden og forladt af deres besætninger. Man havde fortsat beskydningen indtil en afstand af 2.000 yards (dvs. ca. 1 sømil, to sømil inde på dansk territorium), og på den afstand var det muligt, at nogle af granaterne havde fortsat ind i land som ricochetter.⁷³

Reaktionerne efter forløbet

Danmark protesterede den 5. september over krænkelserne, og 6. september rekvirerede Admiralitetet en rapport om sagen fra Beatty "at the earliest possible moment".⁷⁴

I den nye rapport fra 6. september skrev chefen for 15. Flotille, at det var vanskeligt at bestemme positionen under engagementet, og at trawlerne var ramt flere gange før de nåede ind på dansk farvand. I øvrigt syntes kysten næsten ubeboet, og han fortsatte derfor beskyddningen for at hindre, at trawlerne slap væk. Flotillechefen påstod at: *“At least one enemy vessel opened fire on Flotilla and continued firing after being beached.”* Rapporten sluttede dog med at gøre klart, at der ikke var tvivl om, at træfningen var fortsat i dansk territorialfarvand. I sin påtegning støttede chefen for 4. Lette Krydsereskadre destroyerchefen i, at dennes handling var retfærdiggjort, men samtidig understregede han, at det havde været vanskeligt at fastlægge afstanden til den lave kystlinje.⁷⁵

Mens alle ventede på det formelle engelske svar, havde tyskerne offentliggjort deres version af forløbet, herunder inddraget E.13-krænkelsen, og 19. september imødegik den engelske udenrigsminister den tyske fortælling i en pressemeddelelse via det engelske gesandtskab i København. Udenrigsministeren understregede, at det var ukorrekt, at trawlerne ikke skød igen. I hvert fald én trawler havde besvaret ilden. Det var upassende at inddrage E.13, hvor tyskerne havde *“killed and wounded a large proportion of her crew who were fired upon with shrapnel when struggling in the water”*. Ingen destroyer var 200 meter fra stranden, og der blev aldrig skudt med maskingevær. Hvis skud var endt inde i land, var disse ricochetter, og hvis britiske krigsskibe var kommet ind i dansk farvand *“in heat of pursuit”*, kunne det på ingen måde sammenlignes med *“entry of German torpedoboats into Danish waters in order to attack E-13 which had run aground nearly ten hours previously”*.⁷⁶

Den officielle engelske note fulgte 22. september. Den refererede til den undersøgelse, som Admiralitetet havde iværksat. De engelske enheder havde været fire sømil fra kysten, da tyskerne blev observeret, og ilden var blevet åbnet på 8.000 yards afstand. De tyske fartøjer blev *“frequently hit”*, før de nåede ind på dansk territorium, *“but it is admitted that fire was continued after they had entered those waters and had beached themselves”*.

På det grundlag udtrykte Hans Britiske Majestæts Regering deres ærlige beklagelse over krigsskibenes krænkelse af dansk jurisdiktion, og man var glad for, at de granater, der slog ned på land, kun lavede lidt skade, for hvilken man naturligvis vil betale kompensation. Den britiske note fortsatte:

*“I trust that I shall not be misunderstood if I venture to add that His Majesty’s Government find it increasingly difficult to admit that the German warships are entitled to be treated as inviolable within Danish territorial waters while German submarines pass without hindrance through those waters in order to carry out their illegal campaign against both belligerent and neutral merchant vessels, including those which fly the Danish Flag. The grounds which suggest that all belligerent submarines should on principle be excluded from neutral ports and waters were laid before the Danish Government in a memorandum presented by the allied Governments last year...”*⁷⁷

De tyske internerede fra Bjerregaard sammen med officerer fra vagtmandskabet fra bataljonen i Esbjerg. At internere ved krænkelser, der endte i stranding, var nu blevet en rutineaktion.

Den sidste bemærkning refererede til Ententemagternes henvendelse i efteråret 1916, hvor de havde foreslået, at neutrale magter forbød undervandsbåde den ret til fri passage gennem neutralt territorialfarvand, som andre krigsskibe havde ifølge Haagkonventionen.

Er sådant forbud var blevet afvist af Danmark med den begrundelse, at et forbud ikke kunne kontrolleres og håndhæves.

Sådanne betænkeligheder havde imidlertid ikke hindret Sverige i at udstede et forbud mod undervandsbådstransit for alle andre svenske territorialfarvande end i Øresund. Det svenske forbud, der blev givet virkning fra 28. juli 1916, var først og fremmest rettet mod engelske og russiske undervandsbåde i Østersøen, og det var derfor i sin virkning langt fra neutralt. Kofoed-Hansen havde under sin indsats i efteråret 1912 under arbejdet med at formulere en fælles dansk-svensk neutralitetsdeklaration som nævnt været akut opmærksom på, at man ikke måtte skabe problemer for den tyske flåde ved at forbyde anvendelse af de farvande i Kattegat, som tyskerne havde behov for i imødegåelsen af en engelsk operation mod Østersøen. Så viceadmiralen var også af den grund modstander af, at Danmark nu fulgte det svenske forbillede og indførte et forbud, der reelt kun ville få begrænsende virkning på den side, som admiralen ligesom Erik Scavenius fandt det afgørende, at man tog specielt hensyn til.⁷⁸ I den instruks, som Scavenius den 25. september sendte til gesandten i London for reaktionen på den engelske note, understregede udenrigsministeren, at *“det er lettere at udstede Regler for Undervandsbaade end at kontrollere deres Opfyldelse. Det maa endvidere erindres, at*

*Passage over dansk Søterritorium under Krigen ogsaa har været benyttet af britiske Undervandsbaade paa Vej til Østersøen...*⁷⁹

To dage senere, den 27. september, supplerede den danske gesandt efter ny instruks fra København med en ny note, hvor han gjorde klart, at den danske regering:

*“consider it for a neutral Country in Denmark’s position impossible to alter their standpoint with regard to this question in conformity with a wish expressed by one of the belligerent parties such steps being apt to lead to conflicts with the other belligerent power without practically having the effect wished by His Britannic Majesty’s Government as it is easier to issue rules for Submarines than to control their being observed.”*⁸⁰

I betragtning af samspillet under lukningen af Øresund for engelske undervandsbåde 1½ år tidligere har man et klart indtryk af den danske ledelses syn på sin handlefrihed.

Læring

Tyskerne lærte af hændelsen, at ruten langs den jyske kyst var for risikabel, og de ophørte med at anvende *Weg Weiss* for hjemvendende ubåde.⁸¹

Den danske flåde havde som beskrevet ikke haft nogen rolle i håndteringen af krænkelser, men det betød som nævnt ikke, at andre danske myndigheder havde været passive. De havde haft den rolle, som den radikale regering hele tiden havde ønsket at give dem.

I november 1913, nogle måneder inde i sin periode som forsvarsminister, havde P. Munch i en skrivelse til regeringsleder og justitsminister Carl Theodor Zahle søgt at afklare myndigheders ansvarsforhold i en eventuel neutralitetsperiode. Danmark skulle håndhæve sine forpligtelser i overensstemmelse med de indgåede internationale konventioner, men da Munch afviste, at denne forpligtelse indebar forsvar af neutraliteten, måtte håndteringen af krænkelser i første omgang omfatte myndigheder under Justitsministeriet. På grund af landets geografi ville flåden dog også blive involveret. Derfor bad Munch Zahle afklare, hvilke myndigheder under Justitsministeriet, der havde ansvar for kyststrækninger og søterritoriet, så de maritime myndigheder kunne lave forholdsordrer for samarbejdet. Den 8. januar 1915 meddelte Zahle, at det “... vil paahvile Politidirektøren i København som saadan og i Egenskab af Chef for det sjællandske Kystpoliti, Chefen for Statspolitiet og de stedlige Politimestre.”⁸² H.D. Fabricius havde givet et godt eksempel på, hvor godt det kunne gøres.

I den udenrigs- og neutralitetspolitiske håndtering syntes der ikke at være grund til at lære nyt. Man måtte vente, at de krigsførende ville protestere mod internering som uretfærdig, men blot man fastholdt den samme linje i forhold til begge de involverede, England og Tyskland, kunne man ikke kritiseres.

Bjerregårds-episoden blev afsluttet med betalingen af 635 kroner til fire skade-

lidte i slutningen af januar 1918. Det var umiddelbar før det sidste eksempel, der behandles her.⁸³

Svendeprøven ved Højen, der endte i en diskret kapitulation

De to foregående eksempler var for det første knyttet til undervandsbådskrigen tæt ved Danmark og for det andet fremkaldt af sammenstød mellem de krigsførende i dansk territorialfarvand. Det skabte udfordringer, hvor Danmark af forskellige grunde ikke kunne leve op til sine internationale forpligtelser som neutral. Det tredje eksempel er fundamentalt anderledes.

For det første var der tale om en ren dansk-tysk konfrontation, hvilket ikke gjorde Danmarks situation lettere, og da slet ikke, da problemet opstod i en periode, hvor Tyskland syntes at have gode muligheder for at vinde krigen.

For det andet opstod denne konfrontation i forlængelse af en sjælden og klar tysk succes i handelskrigen på oceanerne. Det var blokadebryderen, hjælpekrydser SMS *Wolfs*, imponerende lange og succesrige togt mod den allierede skibsfart i Det Indiske Ocean, Det Syd kinesiske Hav, det sydvestlige Stillehav og det sydlige Atlanterhav. Her berøvede danskerne en del af hjælpekrydserens besætning muligheden for at deltage i triumfen ved afslutningen af togtet gennem sin håndtering af krænkelser i en rutinemæssig anvendelse af læringen fra *E.13-* og *Bjerregaard-*episoderne. Begge de foregående hændelser drejede sig om situationer, hvor krænkelser var overstået på meget kort tid, minutter, hvor den efterfølgende interne danske håndtering tog nogle timer, og hvor diskussionen med den krænkende stormagt var overstået inden for nogle få uger.

I dette tredje eksempel udfoldede krisen sig over flere dage, og efterspillet tog mange måneder efter, at Danmark havde kapituleret over for det tyske pres. Uanset denne kapitulation undergravede forløbet hurtigt de muligheder, som den tyske gesandt havde haft for at påvirke de tyske militære myndigheders beslutninger om at invadere Danmark.

Baggrund

Det nye Flensborg-byggede 5809 BRT store dampskib *D/S Wachtfels* sejlede som fragtskib for *Deutsche Dampfschiffahrts-Gesellschaft "Hansa"* fra 1913 til 1916. Derefter blev skibet ombygget til den særdeles velbevæbnede hjælpekrydser SMS *Wolf*, der ved sit togt start 30. november 1916 havde en bevæbning på 7 stk. 15 cm, tre stk. 52 mm kanoner og fire 50 cm torpedorør. Derudover havde damperen en last på 465 miner og et rekognosceringsvandfly om bord. Fra Kiel slap krydseren gennem blokaden ved at følge den norske kyst, gå nord om Island og derefter ned gennem midten af Atlanterhavet mod Kap det Gode Håb. *Wolf* var under kommando af Fregattenkapitän Karl August Nерger og havde en 348 mands besætning (*Wachtfels* havde som fragtskib haft en besætning på 72).

Miner blev lagt ud for Kap det Gode Håb og syd for Ceylon (Sri Lanka). Derefter fulgte kaperoperationer i Det Indiske Ocean. Her blev en gruppe fra den store

Igotz Mendi på revlen og den lille danske krydser Heimdal i det fjerne.(Rigsarkivet)

besætning anvendt til bemanning af et kapret skib, der udrustedes som hjælpe-krydser og minelægger og sendtes mod Adenbugten.

Så fortsatte *Wolf* kapertogtet syd om Australien og øst om New Zealand, nord om New Guinea, syd om Borneo og ind i Det Sydkinesiske Hav. På vejen hjem blev den neutrale spanske damper *Igotz Mendi* den 10. november 1917 beslaglagt ud for Madagaskar pga. sin kontrabandelast af 7000 ton britiske kul, og Nerger besluttede at bringe skibet med hjem som prise og samtidig anvende det som kulforsyningsskib. Efter en afsluttende kapervirksomhed ud for Sydamerika gik ruten hjem via det centrale Atlanterhav, syd om Island og igen gennem blokadelinjen ned langs den norske kyst. På togtet havde *Wolf* sænket 35 handelsskibe og to krigsskibe med i alt ca. 110.000 BRT. Man nåede tysk farvand om aftenen 17. februar og kastede her anker, så modtagelsen i Kiel kunne forberedes.

Den 24. februar ankom *Wolf* til hjemhavnen med sin last af værdifuldt erobret gods samt 467 krigsfanger og tilbageholdte besætningsmedlemmer fra neutrale lande. Alle *Wolfs* besætningsmedlemmer blev dekoreret med Jernkorset og kejseren belønnede Nerger med den højeste tyske dekoration, *Pour le Mérite*.

Det proceduremæssigt perfekte forløb

Igotz Mendi fulgte efter *Wolf*, men havde mistet kontakt med hjælpe-krydseren i hårdt vejr syd for Island. Den samme dag, hvor *Wolf* nåede Kiel, forsøgte kuldamperen at passere tæt forbi Skagen for at undgå eventuelle minefelter her. Det var tæt tåge, og under forsøget opfattede prisebesætningen tågesignalet fra Højen Fyr som kommende fra Skagen Fyrskib. *Igotz Mendi* strandede hen på eftermiddagen den 24. februar ca. 400 meter ud for fyret.⁸⁴

Ved det det søforhør, som Skagen Købstads Politi afholdt 1. marts, forklarede prisebesætningens chef, Leutnant zur See der Reserve Carl Wilhelm Hermann Rose, hvordan hans sidste landkending før strandingen havde været Eckerø Fyr på den norske vestkyst. Da man nærmede sig Skagerrak, sejlede man langsomt og tog lodskud, for tågen gjorde, at man højst kunne se en skibslængde frem. Da man hørte, hvad man opfattede som Skagen Fyrskibs tågehorn, tog damperen kurs di-

Østersøflådens basechef, admiral Gustav Bachmann, om bord på *Wolf* umiddelbart efter overrækkelsen af *Pour le Mérite* til kommandørkaptajn Karl August Nerger ved triumf-ankomsten til Kiel. (Forfatterens samling)

rekte mod dette og satte fuld fart. Da han pludselig så brænding forude, slog han fuld kraft bak, men ca. kl 1630 dansk tid gik han på grund, og i de næste to timer mislykkedes forsøg på at komme fri ved egen kraft. Årsagen til grundstødningen var ud over vejret, at skibet kun havde gamle, meget mangelfulde søkort over området, og at han selv "*fuldstændig manglede Oplysninger om Fyr og Farvand*". Kl. 1830 kom en redningsbåd ud og tilbød assistance, og næstkommanderende, Leutnant zur See der Reserve Adolf Wulff, blev sendt i land for at skaffe assistance til at komme fri fra Svitzers Bjergnings-Entreprise. Bjergningsdamperen *Viking* nåede frem kl 2200. Den var allerede rekvireret af danske myndigheder i den tro, at den strandede damper var dansk.

Kort tid efter *Vikings* ankomst ankom en båd fra land med Wulff medbringende den bjergningskontrakt, han havde tegnet med Svitzers repræsentant i Skagen. Arbejdet var gået i gang, da det blev afbrudt, måske efter ordre fra det danske inspektionsskib, der ankom ca. en halv time efter *Viking*.⁸⁵

Da strandingen var sket ved højvande, var der ikke håb om at komme fri ved egen kraft. Højen Fyr rapporterede pr. telefon kl. 1730 til Skagen Politi, at der kort tid forinden var sket en stranding ud for fyret. Politifuldmægtigen ankom til stedet en time senere. Gennem tågen kunne man se en damper, der lå meget højt i vandet, og som man derfor antog var i ballast. Den stod på anden revle lidt under 400 meter fra land. Redningsbåden fra Højen gik ud og fulgtes kl. 19 af redningsbåden fra Skagen. Det var Højenbåden, der kl. 1930 kom ind med Wulff.⁸⁶

Flådens Overkommando fik fra Skagen Fyr melding om strandingen kl. 1908. I modsætning til ved Bjerregaard kunne flåden her reagere straks. Man havde i

1917 købt et lille nyt hollandsk dampskib, der som inspektionsskibet *Diana* var blevet placeret i Skagen Havn og som nævnt nåede den strandede damper om aftenen.

Kl. 2030 meldte *Diana* telefonisk til Flådens Overkommando, at det strandede skib var “*Tysk Damper “Mendi” af Kiel paa Rejse fra Bergen til Kiel*”. Besætningen var på 60 mand, og der var 20 passagerer. Skibet stod med forskibet på grunden, og Svitzer var på vej med bjergnings-skib. Oplysningen kom fra *Igotz Mendis* næstkommanderende, løjtnant Wulff, der som nævnt var sendt i land for at skaffe bjergningshjælp.

Wulff forklarede ved søforhøret 1. marts, at han var gået i land i civil, og at han under forsøget på at få bjergningshjælp ukorrekt havde forklaret en politifuldmægtig, at damperen var på vej mod Kiel fra Bergen, hvor man havde ligget to dage. Han vendte tilbage til *Igotz Mendi* med Svitzers båd (og med bjærgekontrakten), og da han 25. februar gik i land igen med en af redningsbådene for at tage kontakt med de tyske myndigheder i Danmark, var han i søofficersuniform.⁸⁷

Kl. 2107 meldte Skagens Fyr efter at have undersøgt skibslisterne, at en damper med navnet *Igotz Mendi* ikke var tysk, men spansk, hjemmehørende i Bilbao. Kl. 2130 sendtes *Diana* til strandingsstedet med forholdsordren:

“Indberet pr. Radio om Damperen er armeret, fører Orlogsflag, om Besætningen er uniformeret o.s.v. Forsøg paa Visitation eller Anholdelse fra fremmed Magts Skib skal forhindres, eventuelt med Magt i Henhold til givne Ordre ... (dvs. som fastlagt efter E.13-episoden). Tyske Orlogsfartøjer maa gerne hjælpe den af Grunden, men saafremt Svitzer ankommer, maa denne ikke assistere den uden nærmere Tilladelse fra Flaadens Overkommando. Der maa ikke præjudiceres noget som helst vedrørende eventuel Interneringsfrist, idet dette forbeholdes Regeringens Afgørelse. Radionettet i den strandede Damper skal beordres nedtaget.”

Flådens Overkommando besluttede på grund af strandingsstedets beliggenhed tæt ved de krigsførende flåders operationsområde at supplere *Dianas* tilstedeværelse. Damperen havde kun to 47 mm kanoner. Kl. 2200 beordredes torpedobåden *Spækhuggeren* fra 1. Eskadre til strandingsstedet “*for at assistere ved Bevogtningen af den strandede tyske Damper*”.⁸⁸ Torpedobåden var et robust tysk designet fartøj med en bevæbning på to 75 mm kanoner og fem torpedorør.

Lige efter kl. 2200 kunne *Dianas* chef, kaptajn Otto Lagoni, med den strandede dampers næstkommanderende som kilde dels meddele, at den var et statskib under orlogsflag med 90 mands uniformeret besætning, dels at maskinbesætningen talte spansk.

Flådens Overkommando havde nu besluttet “*at detachere en mindre Styrke til Bevogtning af Havaristen og til Imødegaelse af en eventuel Krænkelser af den danske stats Søterritorium*”, og kl. 2245 fik 2. Eskadre i Storebælt ordre om at sende krydseren *Heimdals* til Højen. På det tidspunkt betragtede man det som sandsynligt, at damperen var en tysk hjælpe-krydser. Ved *Heimdals* ankomst skulle

krydserens chef, kaptajn Malte Emil Malthe-Bruun, tage kommandoen over de danske fartøjer på stedet og rapportere direkte til Flådens Overkommando.

Under hele forløbet var Flådens Overkommando særdeles omhyggelig med at fastlægge entydige kommandoforhold. Alt, hvad danske flådeenheder gjorde ved strandingsstedet, skete under én officers kommando, og den officer var direkte underlagt Flådens Overkommando på Holmen.

Snart fik man flere oplysninger om damperen. Fyrmesteren i Højen Fyr rapporterede 2330, at næstkommanderende fra det strandede skib telegrafisk havde rapporteret om situationen til kaptajn Nerger i Kiel. Meldingen blev kombineret med den viden, man havde om Wolfs passage af Middelfart om eftermiddagen den 17. februar, "*Et større Dampskib, ... tysk Marineflag ... Intet Navn... Paa Dækket befandt sig ca. 300 Marinesoldater bevæbnede med Huggertter ... Skibet var helt sort med en Skorsten og to Master. Mange Marineofficerer på Broen.*"

Endvidere havde man nu rådighed over en Ritzau-rapport fra Berlin fra 23. februar om *Wolfs* ankomst til Tyskland. Det strandede skib var altså enten en ledsagende prise eller endnu en hjælpekydser.⁸⁹

Diana nåede strandingsstedet kl. 2330 og kunne tre timer senere bekræfte, at *Igotz Mendi* var et spansk ubevæbnet skib, men nu en tysk prise med 20 mands prisebesætning. Der var mindst 21 fanger ombord. Svitzers damper (bjergningsdamperen *Viking*) var ankommet, men "*arbejder ifølge Ordre ikke*". Bjergningsdamperen stillede sin kraftige radio til rådighed for *Dianas* chef. Føreren af prisebesætningen bad om hjælp til at komme af grunden og søkort over danske farvande. Han "*protesterer mod eventuel Internering, da han er paa Territoriet som Følge af Nød.*"⁹⁰

Efter den beskrivelse, som *Vikings* kaptajn Otto Møller afleverede den 26. februar, var det ikke ordren fra *Dianas* chef, der fik ham til at indstille bjergningsarbejdet, som man var gået i gang med, uden at man kendte damperens identitet. Aftalen om bjærgningen havde karakter af "*en Lap Papir, hvorefter Bjergelønnen skulle afgøres ved Søretten i København*". *Vikings* kaptajn erkendte nu, at damperen var spansk med tysk militær besætning og havde bl.a. englændere og japanere om bord. Det fik Møller til at afslutte arbejdet, "*da jeg var bange for og nærmest sikker paa, at Havaristen efter Flotbringelsen vilde stikke af, og at det saa bagefter vilde blive vanskeligt for Entreprisen at faa Bjergelønnen for dette ikke tre Aar gamle meget kostbare Skib.*"⁹¹

Spækhuggeren var afgang fra Holmen kl 2355, og 0025 den 25. februar forlod *Heimdal* Storebælt.

Om morgenen den 25. februar gik en redningsbåd ud til den strandede damper og hentede ca. 32 fanger ind til kysten. Tilbage var nu kun den spanske besætning på 32 mand og det tyske prisemandskab på 20. Prisebesætningen bad om at få kontakt med det danske Marineministerium eller Flådens Overkommando, men den henvistes til politiet. Fra kl 1350 den 25. februar var politimesteren i Skagen involveret.

Spækhuggeren ankom kl. 1045 til Højen, og sammen med *Diana* patruljerede

man ved strandingsstedet med kampberedskab "*Klart Skib*". *Heimdal* ankom kl. 1415, opankrede ved strandingsstedet og anvendte *Diana* som forpost mod nord og *Spækhuggeren* mod vest.

Heimdals næstkommanderende blev sendt ombord på *Igotz Mendis*. Prisechefen meddelte, at hverken hans folk eller den spanske besætning ville forlade damperen. Han ville fortsætte til Kiel, så snart damperen var bragt flot. Han klagede over, at *Diana* havde forbudt *Viking* at trække ham af grunden, og foreslog, at passagerernes bagage blev bragt i land til dem. I øvrigt skete der ikke mere den dag.⁹²

Den 26. februar blæste det op til jævn kuling, og søen tiltog, men *Heimdal* vurderede ikke, at der var fare for damperen. Om natten havde løjtnant Rose via Skagen signalstation bedt den tyske vicekonsul i Frederikshavn sørge for, at han fik sin næstkommanderende, Løjtnant Wulff, tilbage på skibet. Dette blev afvist. Wulff var blevet interneret. Om morgenen nærmede en tysk ubåd sig strandingsstedet, sejlede op på siden af *Heimdal* og spurgte, om prisebesætningen var anholdt, dvs. interneret. Svaret var, at det var den ikke endnu. Ubåden forsøgte nu at få kontakt med prisebesætningen med radio, men dette blev blokeret af *Heimdal* ved jamming, og efter forbud mod signalering lagde ubåden radiomasterne ned og forlod området ved strandingsstedet, men opholdt sig derefter i nærheden.⁹³

Under politiets afhøring 27. februar af den spanske kaptajn, Quintin de Uralde y Viguri, fortalte spanieren, at løjtnant Rose efter *Heimdals* ankomst til strandingsstedet havde erkendt, at hans prisebesætning kom til at overlade damperen til den spanske besætning. Rose havde da fortalt, "*at han og det tyske Prise-mandskab vilde søge at komme bort i en tysk Undervandsbaad, som han antog var tilstede*".⁹⁴ Hvis den danske regering havde tilladt dette under henvisning til XIII Haagkonventions Artikel 23's stykke om muligheden for at lade en prisebesætning forlade prisen på et ledsagende orlogsskib, ville man have undgået den efterfølgende krise, men denne mulighed blev åbenbart ikke erkendt i København.

Hen på formiddagen 26. februar tog vinden til og flyttede *Igotz Mendi*, så damperen lagde sig med siden til kysten på tredje revle. Nu bad Rose om, at den spanske besætning blev hentet ind med redningsbåd. Nogle af spanierne blev bragt ind omkring middag den 26. februar. Den spanske kaptajn forblev ombord.

Om eftermiddagen besluttede regeringen, at prisebesætningen skulle interneres, som allerede næstkommanderende var blevet det ved middagstid omkring 41 timer efter at de danske myndigheder fik melding om grundstødningen. Det var langt mere end 24 timer efter, at strandingen var blevet erkendt om aftenen den 24. februar, og ca. 16 timer efter, at Rose havde gjort næstkommanderende fra *Heimdal* klart, at han ikke frigav prisen. Logisk set havde prisebesætningens chef altså meddelt sin hensigt at fortsætte *Wolfs* operation på dansk territorium nogle timer efter det døgn, han og Tyskland ville have haft til rådighed til selv at få damperen fri af grunden, hvis logikken i Haagkonvention XIII blev udstrakt til strandede priser.

Kl 1730 videresendte Flådens Overkommando ordren fra Justitsministeriet til Politimesteren i Skagen:

“Den tyske Besætning paa Igotz Mendi vil være at internere. Politimesteren skal snarest mulig i Uniform, med den Politistyrke han har, gaa ombord i Skibet og tilkendegive Skibets tyske Fører den Beslutning, som den danske Regering har truffet, og paalægge den tyske Besætning straks at forlade Skibet. Det paalægges Politimesteren at drage Omsorg for, at Skibet ikke lieder Overlast fra den tyske Besætnings Side. Hvis Besætningen nægter at adlyde Politimestrens Paabud, maa telefonisk Meddelelse straks afgives til Justitsministeriet gennem Flaadens Overkommando”.⁹⁵

Hvad der skulle ske med skibet og dets ladning, skulle nu aftales mellem *Igotz Mendis* spanske kaptajn og den spanske konsul i Aarhus. De 32 tidligere fanger, der tidligere var bragt i land, skulle frigives efter afhøring. *Heimdal* fik direktiv om, at interneringen af tyskerne skulle ske ved politiets indsats, “uden Assistance fra Marinens Skibe”.

Om aftenen var vejret blevet så hårdt, at kun *Heimdal* kunne blive ved strandingsstedet. Samme eftermiddag var der fra Middelfart meldt om to store tyske torpedobåde, der med høj fart var på vej mod nord. Man frygtede, at de ville forsøge at hente prisebesætningen, og instruerede *Heimdal* om, hvis de kom til strandingsstedet, skulle man meddele både de tyske fartøjer og prisebesætningen, at denne var interneret, og at der var forbud mod kontakt. For at undgå prisebesætningens ødelæggelse af damperen måtte man ikke meddele denne interneringsbeslutningen, før politiet gjorde dette ombord. Senere observeredes torpedobådene dog på vej mod syd igen, så situationen blev mindre akut.⁹⁶

Den spanske kaptajn havde på forhånd sørget for at begrænse tyskernes muligheder for at ødelægge damperen. Efter at *Igotz Mendi* havde mistet kontakten med *Wolf*, havde man observeret to skibe, der kunne være engelske hjælpekydsere. Kaptajnen havde derefter kastet otte sprængladninger overbord, han havde fundet i bestiklukafet, for at undgå, at tyskerne reagerede ved at sænke skibet. Som straf var han blevet lukket inde i sin kahyt, hvor han befandt sig, indtil skibet var strandet.⁹⁷

Imidlertid tog stormen til i styrke i løbet af natten 26.-27. februar, 0235 opsendte damperen nødraketter og 0315 signalerede den om hurtig hjælp. Men *Heimdal* signalerede, at der stadig ikke var tale om en nødsituation.

Kl. 0500 indledtes redningsoperationen, men først kl 1050 lykkedes det redningsbåden at nå frem til damperen, og kl. 1315 var alle reddede i land, herunder to tyske officerer, en underofficer og seksten orlogsgaster samt de resterende fem spanske søfolk. Mens redningen foregik, blev det tyske orlogsflag halet og det spanske handelsflag hejst.

Mens man ventede på, at redning blev mulig, dukkede en ubåd, sandsynlig den samme som tidligere, op ved strandingsstedet. Igen lagde ubåden sig ved

siden af damperen og forsøgte at signalere. Dette forbød *Heimdal* og affyrede tre varselsskud. Derefter stod ubåden til søs.

Lidt senere på eftermiddagen løjede vinden af. Nordsøen havde gjort politiets indsats overflødig.

I perioden derefter var *Heimdal*-styrkens opgave at sikre *Igotz Mendi* under den bjærgning, som bjærgningsdamperen *Viking* indledte efter at være vendt tilbage til strandingsstedet den 28. februar kl 1030.⁹⁸

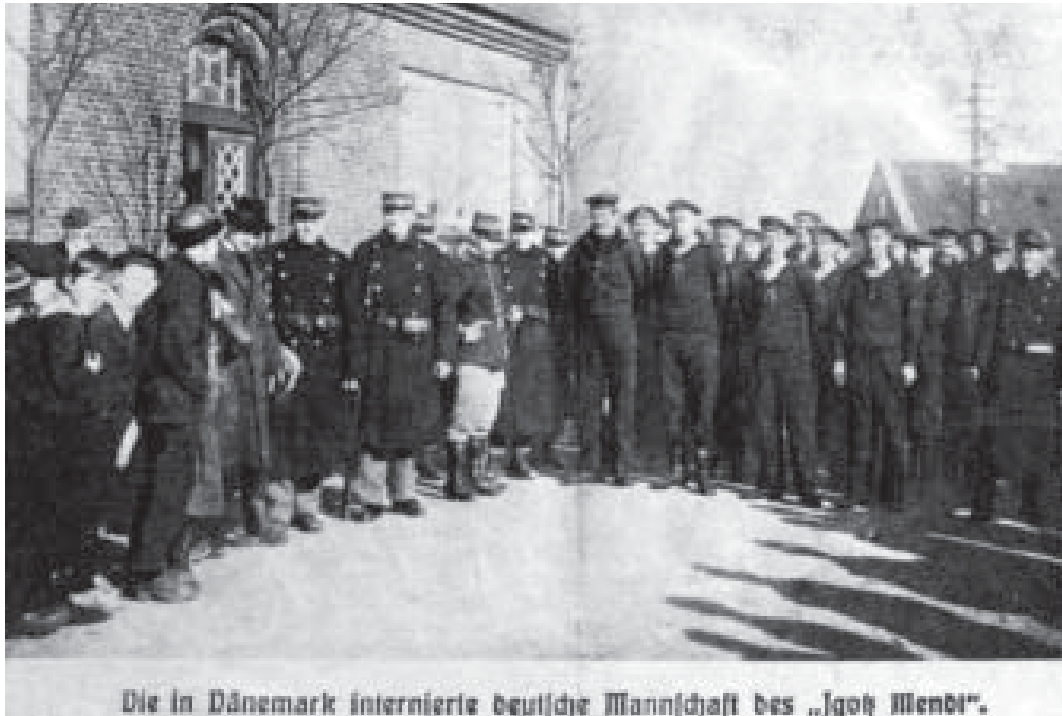
Alt var gået som det skulle i den velkoordinerede neutralitetshævdelsesindsats, der kunne trække på læring fra hændelserne siden august 1915. Men nu eksplo-derede sagen i en åben diplomatisk-folkeretlig strid mellem Danmark og Tyskland, som reelt dækkede over, at Tyskland ikke længere havde nogen god grund til ikke at kræve fuld dansk tilpasning til landets magtpolitisk håbløse situation.

Men gift for dansk neutralitets- og sikkerhedspolitik

“... der var en anden Sag, han (Chefen for Admiralstaben, admiral Henning von Holtzendorff) gerne ville tale med mig om. – Det drejede sig ... om Interneringen af det tyske Prisemandskab fra den ved Skagen strandede spanske Damper “Igotz Mendi”, som Admiralen ikke kunde se nogen folkeretlig Begrundelse for, og som efter hans Mening vilde fremkalde meget “böses Blut” hernede... han vidste, at Hans Majestæt Kejseren også levende interesserede sig for de tyske Marinefolks skæbne... ” (Den danske Berlin-gesandt Carl Moltke til Erik Scavenius den 28. februar 1918).⁹⁹

Fra SMS *Wolfs* besætnings parade i Berlin. Det var en hån mod Tyskland, at folkene fra *Mendi* ikke kunne være med. (Forsvarets Bibliotekcenter)

Die in Dänemark internierte beurlaubte Mannschaften des „Igeh Menbi“.
Den internerede prisebesætning fra *Wolf* i Skagen. Billedet er fra *Hamburger Fremdenblatt* den 16. marts 1918. (Rigsarkivet)

Den danske regering havde fortolket konventionerne kontant, og man havde interneret de af de krigsførendes militære personel, der var endt i Danmark ved et uheld under en militær operation.

Undtagelserne var kun få. Overlevende tyske besætningsmedlemmer fra træningen i Kattegat den 2. november 1917 var blevet hjemsendt, hvilket var muligt, fordi de var blevet samlet op af to danske handelsskibe, ikke et dansk krigsskib.¹⁰⁰ Man havde tidligere ladet prisebesætninger rejse hjem, men forudsætningen var, at de ved ankomst til dansk territorium klart havde opgivet prisen. Det var sket 16. november 1916 med den norske damper *Dina Lea* i Thorshavn, dagen efter med den danske skonnert *Jenny af Marstal* ved ankomsten til København samt den 18. november 1916 i Aalborg ved den norske fuldrigger *Vestan af Svinestrands* (tidligere *Olav*) ankomst dér. I alle tilfælde opgav de engelske marinebesætninger ansvaret for pågældende fartøj og fik lov til at rejse hjem.¹⁰¹

At de krigsførende var uenige i den kontante danske opfattelse og forvaltning af konventionerne, blev allerede klart ved E.13-episoden, hvor det danske medansvar for, at undervandsbådsbesætningen blev skibbruden, efter bl.a. marineattachéens opfattelse burde have ført til deres frigivelse.

Det tyske pres for at få løjtnant Rose og hans prisebesætning hjem, så den kunne slutte sig til resten af *Wolfs* besætning, indledtes den 28. februar. Den danske gesandt i Berlin, grev Carl Moltke, havde aftalt et møde med Chefen for Admiral-

staben, admiral Henning von Holtzendorff, med det formål at få fire internerede danskere ud af Tyskland, herunder to sømænd.

Efter at have hørt på Moltke rejste admiralen sagen om prisebesætningen med den bemærkning, der er citeret som indledning på dette afsnit. Han fortsatte med at konstatere, at den danske regerings standpunkt “*var ham ganske uforklarlig og uforenelig med tidligere Bestemmelser tagne af denne i Analoge Sager*”. Admiralstaben og det tyske udenrigsministerium var “*for en Gangs Skyld ... enige*” og den tyske gesandt i København var instrueret i at nedlægge en energisk protest. I øvrigt mente admiralen, at grev Brockdorff-Rantzau var medskyldig i fejlen, fordi han ved rettidig indsats kunne have hindret, at “*det var kommet dertil*”, dvs. at interneringen overhovedet fandt sted.¹⁰²

Grev Moltke rapporterede derefter konstant om den tyske presses reaktion. Som eksempler fra 1. marts var overskriften på *Vossische Zeitungs* artikel om sagen “*Dänischer Missgriff bei Skagen*” og *Kölnische Zeitung* så interneringen som “*eine unerklärlich unfreundliche, an Neutralitätsverletzung grenzende Haltung der dänischen Behörden ...*”. Dagene efter fulgte *Deutsche Tageszeitung* 2. marts op med en notits om “*Die völkerrechtsvidrige Haltung Dänemarks*”, derefter 3. marts et telegram med overskriften “*Dänemarks Neutralitetesbruch*” og 5. marts konkluderede man i en notits med overskriften “*Dänemark*”, at Tyskland “*unter keinen Umständen zuzulassen dass Angehörige seiner Wehrmacht völkerrechtswidrig behandelt werden*”. *Hamburger Correspondent* kalder ligeledes 5. marts den danske optræden en dråbe malurt i glæden over den glørværdige tilbagevenden af *Wolf*, og *Kieler Zeitung* anbefalede samme dag energisk sprog over for Danmark. 7. marts spurgte *Deutsche Tageszeitung* i en overskrift “*Ist Dänemark neutral?*” idet man som *Berliner Tageblatt* samme dag konstaterede, at Danmark i andre tilfælde havde frigivet engelske prisebesætninger. Den tyske pressekampagne mod den danske internering fortsatte, og Moltke fortsatte med at sende klip hjem til den danske regering.¹⁰³

Udenrigsministeriet havde 28. februar i en note givet den tyske gesandt det juridiske grundlag for interneringsbeslutningen. Man henviste dels til neutralitetsdeklaration fra 20. december 1912 samt til en tidligere incident, dels til sine forpligtelser i forhold til XIII Haagkonvention. Man konstaterede, at man opfattede en fast strandet prise som tabt for den prisetagende magt og den nu hjælpeløse prisebesætning som underlagt den neutrale magts ansvar. Man gjorde også klart, at Svitzers hjælp til at bringe prisen flot ville være ulovlig efter den danske neutralitetslovgivning af 2. august 1914. Denne note til Brockdorff-Rantzau sendtes til grev Moltke til orientering.¹⁰⁴

Den 5. marts sendte Udenrigsministeriets folkeretsspecialist, Georg Cohn, grev Moltke grundlaget for den konkrete danske interneringsbeslutning. Han konstaterede indledningsvis, at Haagkonferencen på grund af manglende overblik ikke havde overvejet og behandlet muligheden af, at et krigsskib eller en prise grundstødte på neutralt territorium. Konventionerne havde heller ikke givet begrænsninger i den tid, en prise kunne befinde sig på neutralt territorium,

“men den neutrale Stat er ikke pligtig at finde sig deri, og naar det kan befrygtes at kunne føre til Neutralitetskrænkelser el. lign., heller ikke berettiget dertil, da den ifølge den XIII Haagerkonvention Art. 25 er pligtig at udøve det fornødne Opsyn for at forhindre, henholdsvis undgaa en saadan Neutralitetskrænkelse. Med de tidligere Erfaringer fra den nuværende Krig for Øje maatte man imidlertid anse det for ganske ugørligt, at Prisen, der i alt 48 Timer uantastet havde henligget paa Søterritoriet, yderligere blev liggende paa det paagældende Sted. Prisebesætnings Internering følger af de udtrykkelige Regler i den X Haagerkonventions Art. 15 og den XIII Haagerkonventions Art. 21.”¹⁰⁵

Den tyske gesandts protestnote mod interneringen fulgte den 8. marts. Dens centrale påstand var, at Danmark havde handlet uneutralt, fordi man havde interneret den tyske prisebesætning, mens de britiske besætninger på både *Jenny* og *Olav* havde fået lov at rejse hjem.

Allerede dagen efter, den 9. marts, svarede Erik Scavenius den tyske gesandt. Han fremlagde både den danske begrundelse og afviste parallellen med de to sager fra efteråret 1916. Svaret blev også sendt til orientering for Moltke i Berlin:

““JENNY” und “OLAV” waren keine Prisen in völkerrechtlichen Sinne, indem die betreffenden Schiffe unter ihrer eigenen Flagge und dem Kommando ihres Kapitäns den neutralen Hafen anliefen. Die beiden Schiffe waren überhaupt nicht beschlagnahmt worden, sondern es befanden sich auf denselben nur einige britische Militärbeamten, die dieselben nach einem britischen Inspektionshafen führen sollten, was sich unterwegs als undurchführbar erwiesen hatte.”¹⁰⁶

Grev Moltke fulgte sagen op med et møde i det tyske udenrigsministerium den 12. marts. Her blev det Moltke meddelt, at den tyske marine fastholdt, at *Igotz Mendi*-sagen svarede til *Jenny* og *Olav*-sagerne, men i sin rapport hjem om samtalen understregede gesandten, at endnu mere centralt for den tyske opfattelse var, at Haagkonventionerne X og XIII ikke var gældende folkeret, fordi de ikke var underskrevet af England. Det var i øvrigt det tyske udenrigsministeriums opfattelse, at den tyske marine måske ville acceptere en voldgiftsavgørelse, hvis det skete på den måde, at prisemandskabet straks blev sat fri mod løfte om at vende tilbage, hvis afgørelsen gik imod Tyskland. Men embedsmanden var af den opfattelse, at Marinen var så forbitret over den danske optræden, at man ville afvise enhver idé om voldgift. Kejseren og rigskansleren forventedes at støtte Marinen. Moltke havde derefter inddraget *E.13*-sagen, hvor den engelske undervandsbådsbesætning blev interneret, og påpeget, at de overlevende tyskere efter træfningen i Kattegat 2. november 1917 på grundlag af en undtagelsesbestemmelse havde fået lov at rejse hjem.

Moltke *“kunde derfor ikke indse med hvilken Ret den tyske Regering nægtede at respektere selve Haager Konventionerne naar den var villig til at beneficiere af den nævnte Undtagelsesbestemmelse der dog maatte anses for et langt løsere Grundlag*

for Folkeretten end de sidste Haager Konventioner.” Den danske gesandt sluttede med at klage over en del af den tyske presses omtale af sagen.¹⁰⁷

Borckdorff-Rantzau i København skrev 22. marts til Berlin, at hans lands marineledelse så den danske regerings optræden som “illoyal”. Dette fremgik direkte af det notat fra 15. marts 1918, som Admiralstabens Operationsafdelingschef, kontreadmiral Walter Freiherr von Keyserlingk, havde medbragt til sit møde samme dag med gesandten. *Igotz Mendi*-sagen blev her brugt som støtte til den beslutning om at fjerne Rantzaus indflydelse på iværksættelsen af en operation mod Danmark, som flådeledelsen tog en uge senere, den 22. marts, under sit møde ved det kejserlige hovedkvarter i Spa under indtryk af Vestoffensivens succes. Rantzau argumenterede over for admiralen logisk, at da det efter det russiske sammenbrud var helt usandsynligt, at englænderne skulle søge ind i Østersøen, måtte årsagen være, at den tyske flåde ville afslutte arbejdet med at skabe et tysk indhav ved at tage kontrol over Stræderne. Dette nægtede admiralen uden argumenter.¹⁰⁸

Den tyske planlægning mod Danmark var allerede i slutningen af februar på vej væk fra at være defensiv, afventende og reaktiv til at være præventiv offensiv. Det viste sig ikke mindst i den nordvendte forsvarsstilling i Nordslesvig, Sikringsstilling Nord. Den 26. februar 1918 meddelte den ansvarlige myndighed, Oberkommando der Küstenverteidigung, marinens basechef i Kiel, at efter forslag fra hærens generalstab ville alt mobilt skyts blive fjernet fra stillingen.¹⁰⁹ 19. marts reagerede marinens Admiralstab i Berlin ved at meddele kystforsvarskommandoen, at den pressede personelsituation i flåden nu betød, at man ikke alene trak sit personel ud af stillingen, men at hæren herefter måtte finde landgangsstyrkerne til den planlagte besættelse af Samsø, Læsø og Anholt.¹¹⁰

I slutningen af april opsummerede den kommanderende general for kystforsvaret, generaloberst Josias von Heeringen, den nye situation i notatet “*Küstenverteidigung and der Nordsee und bei Kiel*”. Med notatet ville generalen først og fremmest uddrage erfaringer fra den forventeligt snart sejrrikt afsluttede krig. Han gennemgik indledningsvis trusselsudviklingen siden krigens start og konstaterede, at fokus nu måtte rettes mod Skagerrak, hvor havnene Skagen og Frederikshavn måtte være til rådighed for tysk indsats mod en engelsk trussel fra nord:

“Sollte ein derartiges Unternehmen der Engländer jetzt oder in einem künftigen Kriege in Aussicht stehen, so muessen wir ihm durch schnelle Besetzung von Skagen und Frederikshavn als Flottenstuetzpunkte zuvorkommen. Zugleich ist aber ein Einruecken zu Lande und Besetzen von ganz Juetland erforderlich, um den Stuetzpunkten den erforderlichen Rueckhalt zu Lande zu geben ...”

Von Heeringen understregede, at den nu eksisterende Sikringsstilling Nord også tjente som udgangspunkt for offensiven, der i øvrigt skulle følges af placering af tungt kystskyts ved de danske stræder, bl.a. som fremskudt beskyttelse af Kiel.¹¹¹ I denne ramme af akut tysk militær interesse for Danmark fortsatte udvekslingen

Den øverstkommanderende for det tyske kystforsvar, generaloberst Josias von Heeringen, der kom med anbefalinger både for tiden efter den forventede snarlige sejr og for en eventuel forsat krig. (Europeana 1914-1918)

af opfattelserne mellem København og Berlin om prisebesætningen med en tysk note af 6. april og et meget omfattende dansk memorandum af 30. april, der inddrog håndteringen af incidenter fra hele krigen og forklarede den konsekvente danske forvaltning af landets pligter som neutral.¹¹²

Den 17. maj kunne Moltke meddele, at det tyske udenrigsministeriums direktør nu ønskede at henvise en sammenligning af *Jenny* og *Olav*-sagerne og *Igotz Mendi*-sagen til en international undersøgelseskommission. Det var den eneste vej til løsningen. "*Han ytrede endvidere, at der vil blive fremsat en Anmodning om, at den Orlov, som var tilstaaet de tyske Mandskaber fra "Igotz Mendi", blev forlænget, indtil Undersøgelseskommissionens Arbejde var afsluttet*".

Dvs. at Danmark reelt på forhånd stille havde kapituleret efter for den tyske marines krav om en de facto frigivelse. Dette skete sandsynligvis straks efter, at det tyske pres blev akut i slutningen af marts, hvor det blev gjort klart, at den tyske marines accept af en kommission forudsatte en orlovsmulighed. Det var også lige efter indledningen af den tyske storoffensiv på Vestfronten. I april, hvor tyskerne så ud til at vinde, accepterede den danske regering også, at Tyskland blev givet indflydelse på valget af kandidat til stillingen som den danske hærs generalstabschef, og regeringen udnyttede en tysk anklage mod efterretningschefen Erik With til at skille sig af med den lidt for selvstændige, nationalkonservative officer.¹¹³

Kommissionen til behandling af *Igotz Mendi*-sagen skulle have et dansk, et tysk og et svensk medlem. Kommissionen ville have et betydeligt snævrere formål,

end Danmark havde foreslået. Den tyske påstand til kommissionen fik form af et tysk svar fra 28. maj på det danske memorandum af 30. april. Da det danske udenrigsministerium 20. juni blev bekendt med det tyske dokument, udarbejdede man 3. juli et svarmemorandum til den tyske gesandt.¹¹⁴ Undersøgelseskommissionens resultat forelå 20. august. Det fastlagde dels, at der var sådanne forskelle på *Jenny* og *Olav*-incidenterne på den ene side og *Igotz Mendi*-strandingen på den anden, at forskellig reaktion var retfærdiggjort. Det betød imidlertid ikke, at Danmark havde haft pligt til at internere prisebesætningen fra Højen. Erik Scavenius supplerede med at meddele Moltke, at afgørelsen var blevet i dansk favør, men fortsatte "*Begrundelsen indeholder dog Betragtninger om at egentlig Pligt til Internering heller ikke forelaa i Tilfældet J.M., da ingen positiv Bestemmelse helt dækker Tilfældet.*"

Meget naturligt fik det Moltke til 23. august at bede Udenrigsministeriet meddele ham, "*hvilken endelig Bestemmelse, der tages med hensyn til nævnte Skibs hidtil internerede Prismandskab*", dvs. om det skulle hentes tilbage fra orlov for igen at blive interneret.¹¹⁵

Der er ikke fundet dokumenter i sagsarkiverne, der tyder på, at prisebesætningen nogensinde blev forsøgt beordret tilbage til Danmark. Med kommissionens understregning af, at Danmark ikke havde pligt til internering, havde Scavenius heller ikke pligt til at forsøge at få tyskerne til at sende løjtnant Rose og hans folk retur.

Det udramatiske punktum ud for Middelfart i skyggen af den tyske offensiv og igotz mendi-sagen

I tæt tåge omkring midnat mellem 4. og 5. april 1918 gik en ny UB-III-klasse ubåd på grund i Lillebælt 1½ sømil øst for Middelfart.

Strandingen fandt sted midt under *Igotz Mendi*-krisen og på et tidspunkt, hvor en tysk sejr på Vestfronten syntes inden for rækkevidde. Flådens Overkommando fik melding kl. 0645 om strandingen og om, at det så ud til, at ubåden "staar haardt". Kl. 0725 blev 2^e Eskadre beordret til straks at sende en torpedobåd til strandingsstedet og snarest derefter en krydser. "*Neutralitetskrænkelser overfor U-baaden forhindres, eventuelt med Magt. Det maa ikke tillades, at der fra dansk Side ydes nogen Assistance for at faa U-baaden af Grunden.*" Tyskerne måtte gerne selv få båden af grunden, og hvor lang tid der måtte anvendes til denne flotbringningsoperation "*forbeholdes Regeringens Afgørelse*". Det sidste betød, at regeringen denne gang ikke ville lade sig begrænse af en fast periode såsom 24 timer, der jo ikke eksplicit dækkede strandinger. Kl. 0805 fik Overkommandoen melding om, at en mand fra undervandsbåden var kommet i land for at sende et telegram fra en skibsmægler i byen.

Torpedobåden *Sværdfisken* meldte forventet afgang fra Kalundborg kl. 0830, og Overkommandoen meddelte Politimesteren i Middelfart, at torpedobåden ville nå frem ca. middag og en krydser ca. to timer senere.

Den tyske ubåd, der ved midnat i tåge strandede øst for Middelfart. Her eftermiddag næste dag – den 5. april 1918 – med *Sværdfisken* agter. Ubåden var sandsynligvis *UB 71*. (Forsvarets Billedgalleri)

Kl 1110 meldte Stationschefen i Lillebælt, at folk fra ubåden havde lejet en motorbåd i Middelfart og var afsejlet mod syd. Flådens Overkommando gjorde klart, at der ikke skulle gribes ind. En time senere meldte stationschefen, at tyske orlogsskibe var på vej mod nord gennem Lillebælt. På det tidspunkt var *Sværdfisken* lige ankommet. Kl. 1630 meldtes, at *Gejser* først ville være fremme kl. 2030, men allerede kl. 1938 meldte *Sværdfisken*, at en slæbedamper var ankommet til strandingsstedet. Den blev inden for de næste to timer fulgt af en tysk kanonbåd og en bevæbnet trawler. *Gejser* ankom kl. 2130 og meldte en time senere, at slæbebåden og kanonbåden "*trækker i Undervandsbaaden*". Kl. 0030 den 6. april var ubåden bragt flot.

Det er uklart, hvilken ubåd, det drejede sig om. Den ene mulighed er, at det var en af skolebådene fra U-Schule i Kiel, dvs. *UB 60*, *67* eller *76*. Den anden mulighed, som vurderes langt mere sandsynlig, er, at det var *UB 71*. Den noterede afgang fra Kiel 4. april på vej til Middelhavet. Den var bygget på Germaniawerft i netop Kiel. Båden passerede først Gibraltar natten til den 21. april, men blev den næste morgen sænket med dybdebomber af den lille britiske motorpatruljebåd *ML 413*. I modsætning til skolebådene havde *UB 71* al mulig grund til at tage risikoen ved at søge skjult passage af Lillebælt i usigtbart vejr. Så hvis den grundstødte båd faktisk er *UB 71*, blev den hurtigt undersøgt og eventuelt repareret på hjemværftet, før den igen forlod Kiel på sin fortsat ulykkelige patrulje.¹¹⁶

Den 24. april udsendte flåden en ny Overkommando-Ordre for forhold ved neutralitetskrænkelser. I fremtiden skulle man indledningsvis ignorere Haagkonventionens påbud om at hindre krigsførendes anvendelse af radio på dansk territorium. Herefter skulle en strandet have lov til at anvende radioen til at telegrafere efter assistance, og danske fartøjer måtte ikke blokere dette ved jamming.¹¹⁷

Dette var en ændring, der klart mindskede risikoen for friktion med den ty-

ske flåde. Et strandet britisk fartøj ville reelt ikke kunne regne med egne styrkers hjælp i danske farvande.

Læring og generel indsigt

Også den danske flådeledelse havde i meget stor udstrækning gjort sig unødvendigt blind for de udfordringer, som den storkrig bragte, man havde forventet ville komme. Blindheden gjorde, at selv de to klarttænkende og veluddannede¹¹⁸ kaptajner Henri Wenck og Viktor Lorck, der som de to afdelingschefer var hovedkræfterne i flådens stab, kun forudså og planlagde for en traditionel overfladesøkrigs faser.

Dette snævre fokus blev fastholdt på trods af, at de yngre officerer, der dominerede Marineministeriet og staben i de sidste fem år før krigen (ud over de to nævnte også kommandørerne Vilhelm Garde og Vilhelm Jøhnke og kaptajn Hjalmar Rechnitzer) havde skabt sig en akut forståelse af den moderne undervandsbådes muligheder, også i handelskrig. I foråret 1913 vurderede de, at alene frygten for tyske ubåde ville kunne få trafikken på den engelske Nordsøhavne til at ophøre.¹¹⁹ Men det blev ikke gennemtænkt, hvilken betydning dette kunne få for Danmarks neutralitetssituation. Dette nok, fordi ingen var parat til at gennemtænke muligheden af en længere varende krig.

Flådeledelsen var ikke alene med blindheden. Hverken under forhandlingerne i Haag om neutralitet under søkrig eller i direktiverne for implementering af de danske neutralitetsregler overvejede de ansvarlige embedsmænd muligheden af, at krigsdeltagernes skibe og priser kunne strandes, noget som med tidens rudimentære navigationshjælpemidler var særdeles sandsynligt. Derfor blev der ikke skabt et grundlag for at erkende de problemer og krav, som strandinger ville medføre for neutrale lande.

Danske søofficerer synes heller ikke at have diskuteret, forstået og mentalt forberedt sig på, at den neutrale magt havde ret til at anvende magt mod de krigsførendes styrker for at håndhæve neutraliteten, uden at det neutrale land derigennem blev krigsførende. Dvs., at mange ikke havde uddraget logikken i de to citater fra Haagkonventionerne, som indledte artiklen. Medvirkende til dette kan have været både viceadmiralens og regeringens modvilje mod at delegere: Kofoed-Hansens, fordi han var skeptisk over for enhver delegering af myndighed til folk, der ikke havde hans sikkerhedspolitiske indsigt. Regeringens som et resultat af, at reaktionen ved en krænkelse som beskrevet blev betragtet som en politiopgave, dels for at undgå optrapning på grund af "militaristisk", uautoriseret overreaktion, dels fordi en krænkelse af neutraliteten ikke skulle imødegås med forsvarsindsats, men kun konstateres med henblik på protest.

På trods af, at regeringen i vinteren 1913-14 havde besluttet, at den lokale politimyndighed skulle have en hovedrolle ved neutralitetskrænkelser, er der intet, der tyder på, at beslutningen blev fulgt op gennem fastlæggelse af samarbejdsregler og koordinationsstrukturer. Det var flådens fravær ved Bjerregaard, der betød,

at de civile myndigheder på Vestkysten fik en central rolle. Det var først under det udstrakte forløb i februar 1918 ved Højen, at en mere klar rollefordeling blev synlig, og selv her, efter erfaringer fra 3½ års krig med en serie af strandinger, havde man ikke fået etableret en formel ramme for den dominerende Bjergnings-entreprise Svitzers indsats.

Forskellen mellem de forventede neutralitetsudfordringer og realiteten blev først tydeliggjort den 19. august 1915, og det fulde system først testet efter den 24. februar 1918. Håndteringen af udfordringerne fungerede, som man havde lært, men det lærte var anakronistisk i forhold til en situation, hvor Danmark stod alene over for det åbenbart sejrende Tyskland.

Nu kom den neutralitetspolitiske rutine og fasthed til at forværre Danmarks situation, der i forvejen var blevet svækket af det russiske sammenbrud og den tyske fulde kontrol over Østersøområdet. Den tyske marineattaché til de nordiske lande havde allerede i december 1917 konstateret, at ved disse tre landes politiske tilpasning til den nye situation via integration af deres økonomier dannede Danmark "*den første, næsten afsluttede fase*".¹²⁰

Det er svært at spå, især om fremtiden, men et mere åbent supplement til den professionelle planlægnings- og krigsspilsvirksomhed, som hæren og flåden gennemførte i årene før krigen, kunne let have forberedt alle beslutningstagere bedre. Sådanne aktiviteter kunne let have gjort nøglepersonerne mindre skråriskre, mere åbne for teknologiske muligheder, mindre ideologisk lukkede. Det kunne have reduceret det skel mellem det ventede og de reelle udfordringer, der ikke mindst viste sig ved Saltholm og Højen.

Forskningsstatus

Den dominerende hovedfortælling om Danmark under 1. Verdenskrig er klarest og mest overbevisende præsenteret af Bo Lidegaard,¹²¹ der har kunnet bygge videre på Viggo Sjøqvists Erik Scavenius- og P. Munch-biografier fra 1970'erne.¹²² Den understreger, hvordan den radikale regering gennem dygtig både pragmatisk og fleksibel tilpasning af den neutralitetspolitiske linje, handelspolitikken og den indre økonomiske politik og socialpolitik navigerede landet sikkert igennem en meget vanskelig og risikabel periode.

Denne artikels forfatter¹²³ har støttet af Christian Paulins indsats¹²⁴ ved omfattende inddragelse af udenlandske kilder bl.a. påvist, at Danmarks handlefrihed var betydelig, fordi de krigsførende stormagters hære ikke ville eller kunne spille knappe resurser i operationer mod Danmark, i Tyskland i hvert tilfælde ikke, før England landede i Norge eller forsøgte at trænge ind i Østersøen. Fokus i denne revision af den dominerende opfattelse ligger på det overordnede strategisk historiske niveau.

Der har ikke været gennemført megen forskning for at opnå indsigt i, hvordan neutralitetspolitikens militære instrument i praksis blev kontrolleret, koordine-

ret med andre midler og udnyttet af den radikale regering. Den eneste undtagelse er resultatet af artikelforfatterens samarbejde med Anders Osvald Thorkilsen.¹²⁵

I øvrigt har artikelforfatterens forskning været rettet mod at rekonstruere planlægningen og forberedelserne til dansk forsvar i perioden.¹²⁶

Ole Lisberg Jensen¹²⁷ beskriver i sin Søværnshistorie for perioden ganske vist også de incidenter, som behandles her i artiklen, men det sker som et rent resumé af Flådens ukontroversielle beskrivelse i 1922-beretningen om virksomheden under Sikringsperioden.

Litteraturen om *E.13*-krænkelsen er betydelig. Den var indtil fornylig baseret på den engelske fortælling med myten om maskingeværbeskydning af de svømmende og *Søulvens* læggen sig imellem undervandsbåden og den tyske torpedobåd,¹²⁸ men den danske marinehistoriker Søren Nørby har nu offentliggjort en fortælling, der bedre afspejler kilderne.¹²⁹

Beskrivelserne af hændelserne ved Bjerregaard har været begrænset til strandfogeden på Gl. Bjerregaards 15-årige søn Peter Christian Dahls levende beskrivelse¹³⁰ og artikelforfatterens beskrivelse med inddragelse af rammen for hændelsen.¹³¹

Den indtil nu eneste mere omfattende behandling af *Igotz Mendi*-strandingen er givet af Richard Guilliat og Peter Hohnens australske *Wolf*-monografi,¹³² men bogens hovedfokus er naturligt nok på hjælpekrydserens togt og nøglepersoners skæbne snarere end på det dansk-tyske forløb efter strandingen.

Noter

- 1 13. Hæfte, Samling af Internationale Konventioner m.m. vedrørende Krigsførelsen, (Forsvarsministeriet, København 1955) (13. Hæfte), Om neutrale magters og personers rettigheder og pligter i tilfælde af krig til lands, (V Haagkonvention), 18-1-1907, Art. 10.
- 2 Ibid., Om neutrale magters rettigheder og pligter under søkrig, (XIII Haagkonvention), 18-1-1907, Art. 26.
- 3 Alle krænkelser er nævnt og de væsentlige behandlet i Flådens ikke-offentliggjorte fortrolige rapport: Rigsarkivet, Flaadens Stab, Fortroligt, *Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914 – 31/3 1919*, Bilag til Skrivelse Nr. 184 til Den kommanderende Admiral af 18-9-1920, Kronologisk Oversigt over Neutralitetskrænkelser og andre Forhold vedrørende Neutralitetsbevogtningen, pp. 119-403.
- 4 I overensstemmelse med både dansk og tysk praksis anvendes ordet “engelsk”, ikke “britisk”.
- 5 Rigsarkivet, Marinestaben 1904-1932 A. Emneordnede Sager. 24. Alarmeringssager m.m., Læg: Manuskript til Operationsplanens II Del.
- 6 Ibid.
- 7 For viceadmiralens indsats på dette område: Clemmesen, Michael H., “Overdækningen af fæstningen mod den nye trussel. Opbygningen af Københavns luftforsvar 1915-18”, Clemmesen, Michael H. og Thorkilsen, Anders Osvald (red.), *Mod fornyelsen af Københavns forsvar 1915-18*, Forsvarshistoriske skrifter nr. 8, (København 2009), pp. 47-50.
- 8 Clemmesen, Michael H., *Det lille land før den store krig. De danske Farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-13*, (Odense 2012), pp. 20, 279, 290, 315-316.
- 9 Kofoed-Hansen, Kommandør, *Udenrigspolitik og Forsvar. En Sammentrængt Fremstilling af Forsvarssagens Udvikling og dens Stilling i Øjeblikket*, (København maj 1909).
- 10 Anvendt version er den danske oversættelse fra 13. Hæfte, (Forsvarsministeriet, København).
- 11 Clemmesen, *Det lille land før den store krig*, pp. 336-343.
- 12 Clemmesen, Michael H., “E11s problemer, Havmandens lykke. Da resten af Churchills Østersøambition mødte Kofoed-Hansens Tyskerlinje”, *Marinehistorisk Tidsskrift*, Nr. 3 – august 2017, pp. 3-41.
- 13 Churchill Archives, FISR 1/14, Sir Winston Churchill, Secret, 1-1-1914 “*My dear Fisher...*”.
- 14 Rigsarkivet, Flådens Stab 1910-1911-1912, Flaadens Stab, Fortroligt, Nr. 71 af 08-06-1912 til Den kommanderende Admiral, ‘1’ *Del af et foreløbigt Udkast til en Operationsplan for Flaaden*.
- 15 Clemmesen, Michael H., *Den lange vej mod 9. april. Historien om de fyrre år før den tyske operation mod Norge og Danmark*, (Odense 2010), pp. 101-104.
- 16 Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Gruppeordnede sager 1909-1945, Pk. 6-204, Erik Scavenius Depeche Nr. XXVI af 29-9-1914 til Kgl Ges. I Berlin (Ekstrakt); Beretning om forløbet fra Udenrigsminister Harald Scavenius til Erik Scavenius fra 1-6-1921; Svar fra Erik Scavenius til Harald Scavenius af 4-6-1921; Dansk Gesandtskab, Stockholm, Fortroligt telegram 27, af 15-9-1914 til Udenrigsministeriet; Dansk Gesandtskab, Stockholm, Nr. 24, af 27-9-1914 til Udenrigsministeriet; Dansk Gesandtskab, Stockholm af 28-9-1914, “Kære Zahle”; Dansk Gesandtskab, Stockholm af 30-9-1914 til “Kære Scavenius”; Dansk Gesandtskab, Stockholm af 6-10-1914 “Kære Zahle”.
- 17 Clemmesen, Michael H., *Den lange vej mod 9. april*, pp. 104f.; Clemmesen, Michael H., *The Danish Armed Forces 1909-1918. Between politicians and strategic reality*, (København 2007), pp. 44-47.
- 18 Clemmesen, Michael H., *Den lange vej mod 9. april*, p. 105; Clemmesen, Michael, *The Danish Armed Forces 1909-1918. Between politicians and strategic reality*, (Forsvarsakademiet, København 2007), pp. 33-41.
- 19 Clemmesen, Michael H., *Den lange vej mod 9. april*, pp. 112-114.
- 20 The National Archives of United Kingdom (TNA), ADM 137/271, p. 326, Lowther, British Minister, Copenhagen, 5-5-1915 til Admiralty; p. 328, Lowther, British Minister, Copenhagen til Admiralty, 6-5-1915.

- 21 RN Naval Historical Branch, Consett-Hall Correspondance, "My dear Hall", Secret, Kristiania, 17-5-1915; "Passage of submarines through the Sound", 30-6-1915. Consett nævner rutinemæssigt Rechnitzer og Marineministeriets Direktør, kommandør Vilhelm Jöhnke, som sine danske hovedkilder til efterretninger fra de danske farvande.
- 22 The National Archives of United Kingdom (TNA), ADM 137/271, p. 321, Admiralty to British Minister, Copenhagen for Naval Attaché; pp. 324, Findlay, Kristiania, Cypher M. 1915 af 10-8-1915 til C.O.S./D.I.D.
- 23 Ibid., N. F. Oliver, Very Secret til Captain Volkoff.
- 24 Ibid., pp. 319f "Draft orders", p. 321, Admiralty to British Minister, Copenhagen for Naval Attaché; pp. 332-335, Admiralty, Secret, Memorandum, Orders for E8 and E.13, 14-8-1915, pp. 336-352, Sailing Orders, etc. E.13, E.8 en route to Baltic; H.M. Submarine E.1, Reval 30-6-1915.
- 25 Ibid., p. 353 Sir G. Buchanan (Petrograd), No. 1168 af 17-8-1915; p. 354, N. F. Oliver til I.S.L. af 18-8-1915; p. 355, N.F. Oliver sent to Wolkoff to send to Petrograd 18-8-1915.
- 26 Defensionen var myndighed under en kontreadmiral, der havde kommandoen over flådens gamle skibsmateriel. Lidt større fartøjer som den gamle kanonbåd *Falster* var fast placeret som vagtskibe ved telefonbøjer ved adgangene til Københavns Havn. I mørke og usigtbart vejr blev vagtskibet fra Lynettehavnen forstærket af en gruppe gamle torpedobåde og patruljebåde (som *Narvalen* og *Støren*), der placerede en perlerække af telefonbøjer på tværs af pågældende farvand for at varsle om passageforsøg, udnyttende faste lyskegler fra søforterne. Kontreadmiralen kommandoskib i Lynettehavnen kontrollerede styrken gennem telefonforbindelserne. Han havde samtidig kommandoen over forterne i Københavns søbefæstning, hvis chef havde kommandostation på Lynettefortet. Men med hensyn til samarbejdet med den operative flådestyrke i Sundet var Defensionen underlagt Den Kommanderende Admiral og dennes stab på Søværnets Kaserne, der havde forbindelse til sine sejlene enheder gennem radiotelegrafi.
- 27 Rigsarkivet, Vilhelm Gardes Privatarkiv, Pk 2 Dagbøger, notat 19.8.1915.
- 28 Rigsarkivet, Flådens Overkommando, Indkomne sager, Pk. "Neutralitetssager", Telefon-meddelelser til/fra 1' Eskadre; Notat med oversættelse af kodesignaler fra/til *Søulven*.
- 29 Rigsarkivet, Flaadens Stab, Fortroligt, *Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914 - 31/3 1919*, Bilag til Skrivelse Nr. 184 til Den kommanderende Admiral af 18-9-1920, pp. 164-179; Flådens Overkommando, Indkomne Sager, Pk. Neutralitetssager, Chefen for *Søulven*, Fortroligt, Lb. Nr. 261 til Chefen for 1' Eskadre af 19-8-1915; Chefen for *Støren*, Fortroligt, af 19-08-1915 til Chefen for Flydende Defension; Kaptajn M.J.H. Davidsens samling af sager fra interneringsopholdet i Bramsnæsvig (i forfatterens besiddelse), Lieutenant Paul L. Eddis rapport af 19-9-1915.
- 30 Bundersarchiv, Militärarchiv (BAMA), RM 28 "Kriegstagebuch Oberbefehlshabers der Ostseestreitkräfte" 1914-1918, RM 28/235, Band 11, 01-08-1915 til 20-08-1915; Compton-Hall, Richard: 'Submarines at War 1914-1918', Penzance, Cornwall 2004 (først udgivet i 1991), pp. 146-153.
- 31 Munch, P., *Erindringer 1914-1918. Under den første Verdenskrig*, (København 1961), pp. 96-97. Kommandør Vilhelm Jöhnke var Munchs Direktør i Marineministeriet, kammerherre Herluf Zahle var som Departementschef for Udenrigsministeriets 1. Departement Erik Scavenius' højre hånd.
- 32 Rigsarkivet, Flådens Overkommando Sagsakter, Pk. 0.2, 1915, 1-400; Flådens Overkommando Kopibog 2 1915.
- 33 "O. Kofoed-Hansen *Daglige Optegnelser under krigen*", Kaarsted, Tage (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jønkes optegnelser*, (Aarhus 1976), 19-8-1915.
- 34 "O. Kofoed-Hansens erindringer, samlede 'Optegnelser'", Kaarsted, Tage (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jønkes optegnelser*, (Aarhus 1976), pp. 34-36.
- 35 *Laws of War: Rights and Duties of Neutral Powers in Naval War* (Hague XIII); October 18, 1907, specielt § 26.
- 36 "O. Kofoed-Hansens erindringer, samlede 'Optegnelser'", Kaarsted, Tage (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jønkes optegnelser*, (Aarhus 1976), pp. 34-36.

- 37 Rigsarkivet, Vilhelm Gardes Privatarkiv, Pk. 2, Dagbøger, notat 19.8.1915.
- 38 Compton-Hall, Richard, *Submarines at War 1914-1918*, i citat fra Layton's ikke-udgivne erindringer, (Penzance, Cornwall 2004, først udgivet i 1991), pp. 146-153.
- 39 RN Naval Historical Branch, Consett-Hall Correspondence, Pk 2, Copy, Geoffrey Layton, Lieutenant-Commander, af 20-8-1915, til Vice Admiral H.F. Oliver, Chief of War Staff, Admiralty, (af Consett påført "Advance Copy").
- 40 Den officielle britiske historie citerede Layton direkte: Corbett, Julian S., *History of the Great War. Naval Operations. Vol.III*, (London 1923), pp.135-136; for en ny gentagelse: Bainton, Roy, *Honoured by Strangers. The Life of Captain Francis Cromie CB, DSO, RN - 1882-1918*, (London 2002), p. 66.
- 41 Ibid., From Naval Attaché, Copenhagen, R.S. 34/15 af 22-8-1915 to D.I.D.; British Legation Kristiania, 8-9-1915, "My dear Hall"; British Legation Kristiania, 24-9-1915, "My dear Hall".
- 42 Rigsarkivet, Flådens Overkommando, Indkomne Sager, Pk. Neutralitetssager, Udenrigsministeriet Journal Nr. 10.G.39 af 26-08-1915 til Marineministeriet: British Legation, Copenhagen 22-09-1915 til Udenrigsministeriet.
- 43 BAMA, RM 28 "Kriegstagebuch Oberbefehlshabers der Ostseestreitkräfte" 1914-1918, RM 28/236, Band 12, 21-08-1915 til 20-10-1915, Kiel 25-08-1915 Kl. 2049.
- 44 BAMA, RM 28 "Kriegstagebuch Oberbefehlshabers der Ostseestreitkräfte" 1914-1918, RM 28/236, Band 12, 21-08-1915 til 20-10-1915, Kiel 09-09-1915 Kl. 1915.
- 45 Bainton, Roy, *Honoured by Strangers*, pp. 81-83.
- 46 BAMA, RM 28 "Kriegstagebuch Oberbefehlshabers der Ostseestreitkräfte" 1914-1918, RM 28 / 236, Band 12, 21-08-1915 til 20-10-1915, Kiel 09-09-1915 Kl. ?; Kiel 21-09-1915 Kl. ?.
- 47 Rigsarkivet, Håndskriftssamlingen XVI. Danica, Auswärtiges Amt, Pk. 86, Kopenhagen Nr. 914 til Auswärtiges Amt, Entzifferung af 2-6-1915.
- 48 Rigsarkivet, Flådens Overkommando, Indkomne sager, Pk. 'Neutralitetssager', Flaadens Overkommando, Fortroligt O. Nr. 830-835 af 25-08-1915 til Chefen for Flydende Defension, 1' Eskadre, 2' Eskadre, Stationsskibet i Lille Bælt, Undervandsbådsflotillen og Stationsofficeren i Esbjerg. Ordren var gældende til 19-8-1918, hvor den – som *Overkommando-Ordre Nr. 92* – bl.a. svækkedes ved en understregning af, at det første varselsskud burde være løst, se *Beretning om Anvendelsen af Militærordningen af 1909 fra 1909-14 og i Sikringsstyrketiden 1914-19*, (København, 22-5-1922), Bilag XVI 'Flaadens Virksomhed under Verdenskrigen 1914-1919', pp. 224-226; Rigsarkivet; Flådens Overkommando, Kopibog 1918, 2; Flådens Overkommando Indkomne Sager, Pk. *Direktiver og Ordre for den udrustede Flaade*.
- 49 Rigsarkivet, Flådens Overkommando Sagsakter, Pk. 0.1 1911-1914 1-400, Marineministeriet (Munch), Fortroligt, Nr. 4327 a, af 31-07-1914 til Kommanderende Admiral.
- 50 Clemmesen, *Den lange vej mod 9. april*, pp. 129-137.
- 51 Rigsarkivet, Håndskriftssamlingen XVI. Danica, Auswärtiges Amt, Pk. 86, Kopenhagen Nr. 1751 til Auswärtiges Amt, Entzifferung af 15-10-1915.
- 52 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede sager (aflev. 1951), pk. 894, Moltke No. 341 af 30-3-1915 til Udenrigsministeriet; Erik Scavenius Nr. 150 af 15-5-1915 til den Kgl. Gesandt i Berlin; UMN No. 169 af 2-6-1915 til den Kongelige Gesandt i Berlin, *Kriegspolitischer Kultur-Ausschuss des Deutsch-Nordischen Richard Wagner Vereins*; Moltke af 20-6-1915 til Herr Erik Scavenius, Udenrigsminister; Erik Scavenius L.No.1653 af 23-6-1915 til velbaarne Hr. Greve C. Moltke.
- 53 I Clemmesen *Den lange vej mod 9. april*, pp. 129-137 beskrives de forskellige mineringer som formelt ukoordinerede, men efterfølgende læsning af den tyske gesandts korrespondance i Rigsarkivet, Håndskriftssamlingen XVI. Danica, Auswärtiges Amt, Pk. 86 viste, hvor aktiv Kofoed-Hansen var i at opnå denne spærring. Ikke mindst, Kaiserliche Deutsche Gesandtschaft, Nr. 38, Ganz Geheim, af 11-2-1916 til Seiner Excellenz den Reichskanzler Herrn von Bethmann Hollweg; Kaiserlich Deutsche Gesandtschaft, Geheim, af 14-2-1916 til Seiner Excellenz den Unterstaatssekretär des Auswärtigen Amtes Herrn Wirklichen Geheimen Rat Zimmermann; Chef des Admiralstabes der Marine, A. 3624, Ganz geheim, af 19-2-1916 til den Staatssekretär des Auswärtigen Amtes; Kaiserlich Deutsche Gesandtschaft, Nr. 47, Geheim, af 19-2-1916 til

- Seiner Excellenz den Reichskanzler Herrn von Bethmann Hollweg, hvor gesandten videregiver oplysninger fra Kofoed-Hansen om de danske Storebæltsminerings effekt; endelig den direkte koordinering i kodetelegrammet fra Københavngesandtskabet Nr. 315 af 29-2-1916.
- 54 Rigsarkivet, Håndskriftssamlingen XVI. Danica, Auswärtiges Amt, Pk. 86, Kaiserlich Deutsche Gesandtschaft, Nr. 65, Durch Depechenkasten. Ganz geheim! Af 8-3-1916 til Seiner Exzellenz der Reichskanzler, Herrn von Bethmann Hollweg.
 - 55 Rigsarkivet, Håndskriftssamlingen XVI. Danica, Auswärtiges Amt, Pk. 86, Der Chef des Admiralstabes der Marine, Ganz geheim, A 5643 II af 12-3-1916 til den Statssekretær des Auswärtigen Amt; Kopenhagen, Telegram, Nr. 488, Entzifferung, Geheim, af 1. april 1916 til Auswärtiges Amt.
 - 56 Nicholas Black, *The British Naval Staff in the First World War*, (Woodbridge, Suffolk, 2009), p. 136; n. 25.
 - 57 *Beretning om Anvendelsen af Militærordningen af 1909 fra 1909-14 og i Sikringsstyrketiden 1914-19*, (København, 22-5-1922), Bilag XVI, Flaadens Virksomhed under Verdenskrigen' (København 1922), pp.227-279.
 - 58 En kort og klar beskrivelse af integrationen af anti-U-bådsoperationer med signalopklaring og læsning af tyske koder fra foråret 1917: Ramsay, David, 'Blinker' Hall Spymaster. *The Man Who Brought America into the World War*, (Stroud, Gloucestershire, 2008), pp. 227-234.
 - 59 En kort og klar beskrivelse af integrationen af anti-U-bådsoperationer med signalopklaring og læsning af tyske koder fra foråret 1917: Ramsay, David, 'Blinker' Hall' Spymaster. *The Man Who Brought America into the World War*, (Stroud, Gloucestershire, 2008), pp. 227-234; Black, Nicholas, *The British Naval Staff in the First World War*, pp. 187-193.
 - 60 Serooskerken, Hubert P. van Tuyll van, *The Netherlands and World War I. Espionage, Diplomacy and Survival*, (Leyden 2001), p. 185; Gross, Gerhard og Werner Rahn (red.), *Der Krieg zur See 1914-1918. Der Krieg in der Nordsee, Ban 7, Vom Sommer 1917 bis zum Kriegsende 1918, Kritische Edition*, (Hamburg-Berlin-Bonn 2006), p. 56f.
 - 61 Ibid., Secret, H.F. 0022/783, Memorandum, Queen Elizabeth, 28-7-1917.
 - 62 BAMA, RM 2 Der Chef des Admiralstabes der Marine, RM 2/1977 Krigsnachrichten, No. 1364 Fernschreiben des Admiralstabes der Marine am 1-9-1917. Für des Kaisers Majestät; Gross, Gerhard og Rahn, Werner (red.), *Der Krieg zur See 1914-1918, Kritische Edition*, pp. 50-52.
 - 63 TNA, ADM 137/1990, Secret, H.F. 0022/820 Operation Order, Queen Elizabeth.
 - 64 Ibid., Secret, H.F. 0022/820 Operation Order, Queen Elizabeth.
 - 65 Ibid., signaler 31-8, 1229 og 1225 samt 1-9, 0420, 0430 og 0431.
 - 66 BAMA, RM 2 Der Chef des Admiralstabes der Marine, RM 2/1977 Krigsnachrichten, No. 1364 Fernschreiben des Admiralstabes der Marine am 1-9-1917. Für des Kaisers Majestät; Gross, Gerhard og Rahn, Werner (red.), *Der Krieg zur See 1914-1918, Kritische Edition*, pp.50-52.
 - 67 Manuskript af strandfoged P. Chr. Dahl.
 - 68 TNA, ADM 137/1990, Secret, H.F. 0022/820 Operation Order, Queen Elizabeth, signaler 1-9, 15. Flotille 1718; 2-9, 4.L.C.S. 1223 "K".
 - 69 BAMA, RM 2 Der Chef des Admiralstabes der Marine, RM 2/1977 Krigsnachrichten, No. 1364 Fernschreiben des Admiralstabes der Marine am 1-9-17. Für des Kaisers Majestät; No. 1377 Fernschreiben des Admiralstabes der Marine am 2-9-17. Für des Kaisers Majestät.
 - 70 Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, 1909-1945 Gruppeordnede sager, Pk. 10-33, Politimester Fabricius til Justitsministeriet, 2-9-1917 Kl. 0740 aften.
 - 71 http://www.rosekamp.dk/Kraks_BB_1957/f.htm#FABRICIUS%20H%20D%20fh.%20dommer (23-12-2016)
 - 72 Rigsarkivet, Flådens Overkommando, Indkomne Sager, Pk Neutralitetssager, Lyngvig Fyr, Nr. 63 af 01-09-1917 til Flaadens Overkommando; Chefen for Absalon Løbe Nr. 197 af 02-09-1917 til Stationsofficeren; Stationsofficeren i Esbjerg Lb Nr. 259 af 02-09-1917 til Flaadens Overkommando; UDSKRIFT AF ULFSBORG HIND HERREDERS POLITIPROTOKOL, 1-9-1917, 3-9-1917 og 12-9-1917; Chefen for Absalon Løbe Nr. 225 af 02-10-1917 til Flådens Overkommando, Maanedsrapport Nr. 9; Udenrigsministeriet, 1909-1945 Gruppeordnede sager, Pk. 10-33, Politimester Fabricius til Justitsministeriet, 2-9-1917 Kl. 0740 aften; "To Marinere indlægges på

- Sygehuset” i “Udførlig Beretning om Træfningen ved Bjerregaard Lørdag Morgen”, *Ringkjøbing Amts Avis* af 1-9-1917.
- 73 TNA, ADM 137/1947, A. Dutton, Captain (D), Parker, Secret no. 47 af 3-9-1917 til The Commodore Commanding, Fourth Light-Cruiser Squadron.
- 74 TNA, ADM 137/1990, Admiralty to C-in-C 6-9-1917 1544 “Z”.
- 75 TNA, ADM 137/1947, A. Dutton, Captain (D), Parker, Secret no. J. 142/290 af 6-9-1917 til The Commander-in-Chief, Grand Fleet, med Commodore, Fourth Light-Cruiser Squadrons påtegning No. C.14 af 7-9-1917.
- 76 Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, 1909-1945 Gruppeordnede sager, Pk. 10-33, Den 19-9-1917, re. Statstelegrammer, “Udenrigsminister Balfour har ...”
- 77 Rigsarkivet, Flådens Overkommando, Indkomne Sager, Pk Neutralitetssager, Foreign Office (W. Langley), 22-9-1917 til Monsieur H. de Grevenkop-Castenskiold...
- 78 Det svenske forbud: Norsk Riksarkiv, Kommanderende Admiral KA 1245, Kungl. Maj:ts Nådiga Kundgörelse Nr 277 af 19-7-1917 med virkning fra 28-7-1917.
- 79 Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, 1909-1945 Gruppeordnede sager, Pk. 10-33, Telegram fra Udenrigsministeriet til det kgl. Gesandtskab i London, 25-9-1917.
- 80 Ibid., Danish Legation, 27-9-1917, til The Right Honourable A.J. Balfour, ...
- 81 Gross, Gerhard og Werner Rahn (red.), *Der Krieg zur See 1914-1918, Kritische Edition*, p. 52.
- 82 Rigsarkivet; Flådens Overkommando, Indkomne Sager, Pk 'Direktiver og Ordre for den udrustede Flåde'; Marineministeriet (Munch) Nr. 6201 af 17-11-1913 til Justitsministeriet; Justitsministeriet Brev Nr. 408, Journal Nr. 0.8091 af 08-01-1914 til Marineministeriet; for analyse af Munchs syn på neutralitetsforpligtelse: Carsten Staur, “P. Munch og forsvarsspørgsmålet ca. 1900-1910”, *Historisk Tidsskrift Bd. 81, Hæfte 1 1981*, pp. 101-121.
- 83 Ibid., Den britiske legation (Ralph Paget), Copenhagen, af 29-1-1918, Monsieur le Ministre, Son Excellence, Monsieur Erik de Scavenius.
- 84 Guilliat, Richard og Hohnen, Peter, *The Wolf. How one German Raider Terrorized the Southern Seas During the First World War*, (Bantam Press, Sydney m.fl. 2009). For strandingen og de efterfølgende hændelser, pp. 258-267; Rigsarkivet, Flaadens Stab, Fortroligt, *Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914- 31/3 1919, Igotz Mendi- Affæren*, p. 312.
- 85 Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, 1909-1945, Gruppeordnede sager, Pk. 10-34, Læg 10 G. 115 “Spansk D/S Igotz Mendi ...”, Navnefortegnelse over den tyske Besætning ...”; Udskrift af Skagen Købstads Politiprotokol, O.P.S. 13/1918, “Søforhør til Oplysning ...”; Udskrift af Strandingsprotokol for Skagen Købstads Jurisdiktion.
- 86 Ibid.
- 87 Ibid., “Derefter fremstod Adolf Wulff, 30 Aar gammel, Løjtnant i den tyske Flaades Reserve ...”
- 88 Rigsarkivet, Flaadens Stab, Fortroligt, *Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914-31/3 1919, Igotz Mendi-Affæren*, pp. 307-309, 331.
- 89 Ibid., pp. 309-311, 331.
- 90 Ibid., pp. 311, 332.
- 91 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede Sager (aflev. 1951), Pk. 816, E. Z. Svitzers Bjergnings-Entreprise, Kjøbenhavn (Otto Møller), Skagen, 26-2-1918, “S/S “IGOTZ MENDI”.
- 92 Rigsarkivet, Flaadens Stab, Fortroligt, *Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914-31/3 1919, Igotz Mendi-Affæren*, pp. 311-313, 332-334; Flådens Overkommando, Indkomne sager, Pk. Neutralitetssager, Depecher vedrørende tysk (spansk) Damper Igotz Mendi's Stranding udfor Højen d. 24-2-1918, Næstkommanderende i Krydsere Heimdal, Højen den 25-2-1918, Fortroligt, til Chefen.
- 93 Rigsarkivet, Flaadens Stab, Fortroligt, *Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914-31/3 1919, Igotz Mendi-Affæren*, pp. 314, 334.
- 94 Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, 1909-1945, Gruppeordnede sager, Pk. 10-34, Læg 10 G. 115 “Spansk D/S Igotz Mendi ...”, Statspolitibetjenten i Hjørring (J. Jensen), Onsdag 27-2-1918, “Rapport”.

- 95 Rigsarkivet, Flaadens Stab, Fortroligt, *Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914 – 31/3 1919, Igotz Mendi – Affæren*, pp. 314-316, 334-335.
- 96 Ibid., pp. 316-317, 335.
- 97 Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, 1909-1945, Gruppeordnede sager, Pk. 10-34, Læg 10 G. 115 “Spansk D/S Igotz Mendi ...”, Statspolitibetjenten i Hjørring (J. Jensen), Onsdag 27-2-1918, “Rapport”.
- 98 Ibid, pp. 317-319, 335-338.
- 99 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede sager (aflev. 1951), Pk. 816, Berlin, 28-2-1918, Lb. No. 1256, No. LV, Internering af Igotz-Mendis tyske Besætning til Herr Erik Scavenius, Udenrigsminister.
- 100 Rigsarkivet, Flaadens Stab, Fortroligt, *Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914 – 31/3 1919*, p. 295.
- 101 Ibid., pp. 251, 252, 253.
- 102 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede Sager (aflev. 1951), Pk. 816, Berlin, Lb- No- 1256, Depeche No. LV af 28-2-1918, “Internering af Igotz Mendis tyske Priesebesætning”.
- 103 Ibid. Depeche No. LVI af 1-3-1918; No. 391 af 5-3-1918; No 400 af 6-3-1918; No. 405 af 7-3-1918; No. 418 af 8-3-1918; No. 426 af 9-3-1918; No. 443 af 12-3-1918.
- 104 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede Sager (aflev. 1951), Pk. 816, “Aufzeichnung” af 28-2-1918.
- 105 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede Sager (aflev. 1951), Pk. 816, Udenrigsministeriet (Georg Cohn) af 5-3-1918 til Hr. Kammerherre, Greve C. Moltke ...
- 106 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede Sager (aflev. 1951), Pk. 816, Kaiserlich Deutsche Gesandtschaft, Kopenhagen af 8-3-1918, “*Herr Minister*”. Udenrigsministeriet (Herluf Zahle) Nr. 169 “Igotz Mendi” Sagen af 9-3-1918 til det kgl. Gesandtskab i Berlin.
- 107 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede Sager (aflev. 1951), Pk. 816, Ges. Chiffertelegram No. 62 af 12-3-1918 til Udenrigsministeriet.
- 108 Rigsarkivet, Håndskriftsamlingen, XVI, Danica, Auswärtiges Amt, Pk. 87-88; Kaiserlich Deutsche Gesandtschaft “Geheime Aufzeichnung” af 22-3-1918; Kopenhagen “Skizze meines Vortrags beim Kaiserlichen Gesandten über Fall J” af 15-3-1918 ; Clemmesen, Michael H., *Den lange vej mod 9. april*, pp. 447-448.
- 109 BAMA, RM 121/469, Oberkommando der Küstenverteidigung, Abt. Ia/S Nr. 10690 op- Geheim! af 26-2-1918 til das Kommando der Marinestation der Ostsee; notat om artilleriet i landsdelen derefter: Oberkommando der Küstenverteidigung, Abt. Ia/S Nr. 10692 op- Geheim! af 26-2-1918.
- 110 BAMA, RM 121/469, Der Chef des Admiralstabes der Marine, 3845 D III af 19-3-1918 Ganz Geheim! Til das Königliche Oberkommando der Küstenverteidigung, Hamburg.
- 111 BAMA, RM 121/467, Oberkommando der Küstenverteidigung, Abt. Ia/S Nr. 11 381 op. Ganz Geheim! Af 25-4-1918, “*Kuestenverteidigung an der Nordsee und bei Kiel*”.
- 112 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede Sager (aflev. 1951), Pk. 816, Udenrigsministeriet, Nr. 323 af 30-4-1918 “Igotz Mendis Grundstødning” til kgl. Gesandt, Berlin.
- 113 Rigsarkivet, Håndskriftsamlingen XVI. Danica, Auswärtiges Amt, Pk. 91, Diverse sager, læg 8, Kaiserlich Deutsche Gesandtschaft Kopenhagen 25-04-1918 Berich Nr. 114 Ganz geheim! Durch Kurier til rigskansleren grev von Hertling; Rantzaus ciffertelegrammer Nr. 361 og 362 af 03-05 og Nr. 367 af 05-05-1918 til Auswärtiges Amt.
- 114 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede Sager (aflev. 1951), Pk. 816, Gesandtskabet i Berlin, Lb. Nr. 3133, Depeche No. XCV “Igotz Mendis Grundstødning” af 17-5-1918 til Herr Erik Scavenius, Udenrigsminister; Gesandtskabet i Berlin, Nr. 1943 af 20-6-1918 til Udenrigsministeriet, vedlagt “Erwiderung der Kaiserlich Deutschen Regierung auf die Denkschrift der Königlich Dänischen Regierung von 30. April

- 1918 ...”; Udenrigsministeriet, No. 555 af 3-7-1918 til Den kgl. Gesandt i Berlin, vedlagt “Memorandum. Anlässlich der von Prinz WITTGENSTEIN...”
- 115 Rigsarkivet, Berlin, diplomatisk repræsentation og militærmission, 1930-1945, Gruppeordnede Sager (aflev. 1951), Pk. 816, Udenrigsministeriet (Georg Cohn) No. 881 af 20-8-1918, “Igotz Mendi’s Grundstødning”, vedlagt “BERICHT”; Udenrigsministeriets (Scavenius) Chiffertelegram No. 363 af 20-8-1918; Gesandtskabet i Berlin, No. 1464 af 23-8-1918 til Udenrigsministeriet, “Igotz Mendi’s Grundstødning”.
- 116 Bendert, Harald, *Die UB-Boote der Kaiserlichen Marine 1914-1918. Einsätze – Erfolge – Schicksal*, (Mittler, Hamburg-Berlin-Bonn 2000), ang. UB 70, p. 152; <http://uboot.net/wwi/boats/index.html?boat=UB+70> (19-1-2017); https://en.wikipedia.org/wiki/Action_of_8_May_1918 (19-1-1918)
- 117 Rigsarkivet, Flaadens Stab, Fortroligt, *Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914 – 31/3 1919*, pp. 347-350.
- 118 Begge havde efter eget ønske gennemgået Hærens Officersskoles “Ældste Klasse” stabslinjes uddannelse, efter at kurset var blevet moderniseret i international retning i midten af 1880erne.
- 119 Clemmesen, Michael H., *Det lille land før den store krig*, p. 383.
- 120 Danmarks svækkede situation blev konstateret med akut klarhed af den tyske marineattaché, kommandør Reinhold von Fischer-Lossainen i sit korte notat fra 20. december 1917: Rigsarkivet, Håndskriftssamlingen XVI. Danica, Auswärtiges Amt, Pk. 88, Marineattaché für die nordische Reiche, Nr. 2563 “Deutschland und Skandinavien” af 20-12-1917, an den Staatssekretär des Reichmarinesamt; Clemmesen, Michael H., *Den lange vej mod 9. april*, p. 439.
- 121 Lidgaard, Bo, *Dansk udenrigspolitik historie. Bind 4. Overleveren. 1914-1945*, (Danmarks Nationalleksikon, København 2003); *En fortælling om Danmark i det 20. Århundrede*, (København 2011).
- 122 Sjøqvist, Viggo, *Erik Scavenius. En biografi. Bind I. 1877-1920*, (Gyldendal, København 1973); *Peter Munch, Manden, Politikeren, Historikeren*, (Gyldendal, København 1976).
- 123 Primært i *Den lange vej mod 9. april*.
- 124 Paulin, Christian, “Danmark og de nordlige neutrale lande i tysk strategisk tænkning under 1. Verdenskrig – et komparativt studie af tyske angrebsplaner mod Danmark, Norge og Holland 1916-18”, *Historisk Tidsskrift* 2009.
- 125 Clemmesen, Michael H. og Thorkilsen, Anders Osvald (red.), *Mod fornyelsen af Københavns forsvar 1915-18*, Forsvarshistoriske skrifter nr. 8, (København 2009).
- 126 Bl.a. “Tunestillingen. Indenrigspolitisk middel og militær beskæftigelse”, Buus, Henriette (red.), *Første Verdenskrig ved Tunestillingen. Forsvarsvilje og hverdagsliv*, (Greve Museum 2010); bidrag til Jespersen, Martin og Christensen, Jens Ole (red.), *Københavns Befæstning. Til Fædrelandets Forsvar*, (Gad/Statens Forsvarshistoriske Museum, København 2012); *Det lille land før den store krig. De danske Farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-13*, (Odense 2012),
- 127 *Den danske flådes historie, 1864-1920. I skyggen af Tyskland*, (Marinehistoriske Skrifter nr- 31, København 2005), pp. 311-315.
- 128 Se også aktuelle https://en.wikipedia.org/wiki/HMS_E13 (29-12-2016).
- 129 <http://www.noerby.net/pdf/2006/AOH.pdf> (29-12-2016)
- 130 Se bl.a. Søren Nørby, “Neutralitetskrænkelsen ved Bjerregaard, 1. september 1917– Bearbejdning af manuskript af strandfoged P. Chr. Dahl”, *Marinehistorisk Tidsskrift*, nr. 3/2007.
- 131 Clemmesen, Michael H., *Den lange vej mod 9. april*, pp. 189-196.
- 132 Guilliat, Richard og Hohnen, Peter, *The Wolf. How one German Raider Terrorized the Southern Seas During the First World War*, (Bantam Press, Sydney m.fl. 2009).